

ANADOLU SELÇUKLU SANATI AÇISINDAN VAKFİYELERİN ÖNEMİ

Aynur DURUKAN

Selçuklu dönemine ait kısmen veya bütünüyle yayınlanmış onaltı vakfiye belirlenmiştir. İlk Selçuklu vakfiyesi, *sipehsalar* (ordu kumandanı) *Şemseddin Altunaba* tarafından **Konya'daki Altunaba Medresesi** için 598/1202 yılında, Selçuklu sultanı *II. Rükneddin Süleyman Şah* zamanında düzenlenmiştir¹. Tarih sırasına göre ikinci vakfiye, sultan *I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in* eşi olduğu belirtilen *Devlet Hatun (Raziyye/Rukiyye Hatun)* tarafından farklı iki tarihte hazırlanmıştır. İlki, Recep 610/19 Ekim-15 Kasım 1213, ikincisi ise Şaban-ı evvel 621/18 Ağustos-15 Eylül 1224 tarihli ve bugün tümüyle yenilenmiş olan **Konya'daki Hatuniye Mescidi'ne** aittir². Üçüncü vakfiye, 1 Muharrem 615/30 Mart 1218 tarihinde *Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykavus'un Sivas'taki Darüşşifası* için düzenlenmiştir³. Danışmendli ailesinden olan, Selçuklu Sultanı *I. İzzeddin Keykavus* zamanında *ordu kumandanlığı* ve Sultan *I. Alâeddin Keykubad* zamanında *valilik* yapmış *Halifet Gazi'ye* ait **Amasya'daki Halifet Gazi Medresesi** vakfiyesi 622/1225 tarihli⁴. Emir Kemaleddin Oğulbey'in Cemaziyelahir 646/23 Ağustos-20 Eylül 1248 tarihli vakfiyesi **Konya'daki Hızır İlyas Zaviyesi'ne** gelir getiren vakıf ve mülkleri kapsamaktadır⁵. Altıncı vakfiye, atabek ve kadı olan *İzzeddin'in* 654/1256 tarihli **Konya'daki Camii'ne** aittir⁶. Yedinci vakfiye, emir Celaleddin Karatay'ın yaptırdığı **Kayseri-Malatya** yolu üzerindeki **Kervansarayı, Konya'daki Medresesi** ve **Antalya'daki Darü's-Sülehası'nın** gelir getiren vakıflarını ve mülklerini içermektedir. Kervansaray vakfiyesi, 643-645/1245-1248 tarihli asıl metin ile 645-646/1247-49 tarihli ek zeylden oluşmaktadır. Medrese vakfiyesinin ise, 651/1253 tarihli asıl metni ile 652/1254 ve 660/1261-62 tarihli iki zeyli mevcut-

tur⁷. Sekizinci vakfiye, 665/1266 yılında *valilik*

- Cacaoğlu Nureddin Bey Vakfiyesinin incelenmesi sırasında yardımları dolayısıyla Sanat Tarihçisi Gözde ÖZDEMİR'e, Celâleddin Karatay ve Sahip Ata Fahreddin Ali vakfiyelerinin incelenmesi sırasındaki yardımları için Eskişehir Anadolu Üniversitesi, Arkeoloji-Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Görevlisi V. Macit TEKİNALP'e teşekkürü borç bilirim.
- 1. Kşl.A.Erdoğan, "Konya ile ilgili en eski bir Selçuk Vakfiyesi", **Konya**, 6 (Şubat 937), s.370-375, vakfiyenin kısa bir özeti niteliğindedir. O.Turan, "Selçuk Devri Vakfiyeleri, I, Şemseddin Altun-Aba Vakfiyesi ve Hayatı", **Belleten**, XI/42 (1947), s.197-235, vakfiyenin metnini, çevirisinin özetini içeren daha kapsamlı bir çalışma olmasına karşın, bu yayında da bazı eksikler dikkati çekmektedir.
- 2. I.H.Konyalı, **Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi**, Konya 1964, s.382-384'de vakfiyenin özeti ve vakfiyeyle ilgili bazı yorumlara yer verilmiştir.
- 3. Kşl. Muallim Cevdet (İnançalp), "Sivas Darüşşifası Vakfiyesi ve Tercümesi", **Vakıflar Dergisi**, I (1938), s.35-38'de vakfiyenin kısa bir özeti sunulmuştur. A.H.Bayat, "Anadolu Selçuklu Hastahane Vakfiyelerinin Tek Örneği olarak Sivas Darüşşifası Vakfiyesi (I. Muharrem 615/30 Mart 1218)", **Türk Kültürü**, XXIX/333 (1991), s.5-19'da vakfiyenin çevirisi verilmiştir. Vakfiyenin değerlendirilmesi için bkz. R.Yinanç, "Sivas Abideleri ve Vakıfları", **Vakıflar Dergisi**, XXII (1991), s.15-44, bil.s.17-32.
- 4. R.Yinanç, "Selçuklu Medreselerinden Amasya Halifet Gazi Medresesi ve Vakıfları", **Vakıflar Dergisi**, XV. (1982), s.5-22'de vakfiyenin metni, çevirisi ve yazarın bazı yorumları sunulmuştur.
- 5. I.H.Konyalı, a.g.e., dipnot 2, s.921-923'de vakfiyenin özeti verilmiştir.
- 6. H.Önol, "Konya'da Kazi İzzeddin Camii Vakfiyesi", **Konya**, 7 (Mart 937), s. 447-448'de vakfiyenin çevirisi yer almaktadır.
- 7. O.Turan, "Selçuk Devri Vakfiyeleri, III, Celâleddin Karatay Vakıfları ve Vakfiyeleri", **Belleten**, XII (1948), s.17-171, vakfiyenin metni, çevirisi ve yazarın yorumları sunulmuştur. Ayrıca bkz. A.Erdoğan, "Üç Selçuklu Sultanına Sadakatle Hizmet eden Emir Celâleddin Karatay'ın Konya'daki Muhteşem Medresesine ait Arapça Vakfi-

ve beylerbeyliği görevlerinde bulunmuş Seyfeddin Turumtay tarafından Amasya'daki Gök Medrese Camii için düzenlenmiştir⁸. 669/1270-71 yılında Isparta'nın Atabey İlçesindeki Ertokuş Medresesi için hazırlanmış dokuzuncu vakfiye Atabey Mübarizeddin Ertokuş'a aittir⁹. Onuncu vakfiye, vali Caca oğlu Nureddin Cebraîl tarafından Kırşehir'deki Caca Bey Medresesi için 10 Şevval 670/10 Mayıs 1272 tarihli İskilip ve 20 Şevval 670/20 Mayıs 1272 tarihli Kırşehir yazmalarından oluşmaktadır¹⁰. Onbirinci vakfiye, sahib-i azam Sahip Ata Fahreddin Ali tarafından Konya'daki İmaret ve Sivas'taki "Gök Medrese için Şaban 663/ Mayıs 1264 başında tesis edilmiş, eklemelerle 679/1280 yılında tek vakfiye haline dönüştürülmüştür¹¹. 690/ 1291 tarihli onikinci vakfiye, Şemseddin Ahi Ahmed'in Fidi köy ve Niksar'daki zaviyelerine aittir¹². Onüçüncü vakfiye, Rahat oğlu Kemaleddin oğlu Rükneddin Hattab tarafından, günümüzde mevcut olmayan Sivas'taki Darürraha için Şevval 721/1320 yılında düzenlenmiştir¹³. Ondördüncü vakfiye, Rufai tarikatına mensup Ebubekir oğlu Mehmed oğlu Sarı Muiddin oğlu Seyyid Nureddin Alparslan tarafından Ramazan 655/Eylül 1257'de Amasya İli, Taşova ilçesi, Alparslan beldesi, Zedvi köyündeki zaviyenin vakıf ve mülklerini içermektedir¹⁴. Belirleyebildiğimiz son vakfiye, Sivas-Kayseri yolunda, Sivas'ın 10 km. güneybatısında, Kızılırmak üzerinde yer alan Kesik Köprü'ye aittir ve 12 Cemaziyelevvel 610/29 Eylül 1213 tarihinde Sipehsalar Yavaş Arslan adına düzenlenmiştir¹⁵. Ayrıca bir de, Elbistan'ın Çoban Pınarı mevkiinde Ashab-ı Kehf (Mağara Yaranı) için Sultan I. Alâeddin Keykubad tarafından bir vakıf tesis edildiğine dair 932/1525-26 tarihli bir belge mevcuttur¹⁶. Saptayabildiğimiz yayınlanmış vakfiyelerin bu denli sınırlı olmasına karşın, Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde kayıtlı Selçuklu döneminde ait vakfiyelerin sayısının yaklaşık ellibir olduğu belirtilmektedir.¹⁷

Bu yazımızda amacımız, bu vakfiyelerden beşinin Anadolu Selçuklu dönemi kültür tarihi açısından değerlendirmesini yapmaktır. Vakfiyelerin seçiminde, belirleyebildiğimiz ilk vakfiye olması nedeniyle Şemseddin Altunaba vakfiyesi ile dönem hakkında en kapsamlı bilgileri bulduğumuz Sivas Keykavus Darüşşifası, Celaleddin Karatay, Caca oğlu Nureddin Cebraîl ve Sahip Ata vakfiyelerinin öncelikle ele alınması uygun görülmüştür.

1. Şemseddin Altunaba Vakfiyesi :

598/1202 yılında Selçuklu sultanı II. Rükneddin Süleyman Şah zamanında sipehsalar (ordu kumandanı) Şemseddin Altunaba tarafından Konya'da, Selçuklu döneminde Dış Kale surları içinde doğuda, bugün ise Alâeddin Caddesi üzerinde, Kürkcü mahallesinde yer alan ve yalnızca İp-

likçi Camii'nin güneyine bitişik bir mekanı ayakta olan Altunaba Medresesi için düzenlenmiştir (Res.1-2). Vakfiyenin, İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde bulunan nüshası O. Turan tarafından yayınlanmıştır¹⁸. Ancak, yaptırılan çevirisinde bazı ek yapıların yer aldığı ve O. Turan'ın çevirisinin eksik olduğu anlaşılmıştır¹⁹. Değerlendirmemizde, her iki çeviri de dikkate alınacaktır.

Vakfiyeye göre Şemseddin Altunaba, Sultan II. Kılıç Arslan ve oğlu II. Rükneddin Süleyman Şah zamanının sipehsalarındandır. O. Turan'ın da belirttiği gibi, İbn Bibi'nin sözünü ettiği iki Altunbey'den sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in atabeyi olan ve tahta geçtikten sonra vezir Sadeddin Köpek'in etkisiyle öldürttüğü kişi olmalıdır²⁰. İbn Bibi'nin, Şemseddin Altun-

ye'den Çıkarılan Hülâsa", Konya, 2 (Birinci Teşrin 936), s.127-128; 3 (İkinci Teşrin 936), s.189-191'de vakfiyenin özetine yer verilmiştir.

8. İ.Kayaoglu, "Turumtay Vakfiyesi", *Vakıflar Dergisi*, XII (1978), s.91-112'de, vakfiyenin metni ve çevirisi yer alır.
9. O.Turan, "Selçuk Devri Vakfiyeleri, II, Mübarizeddin Ertokuş ve Vakfiyesi", *Belleten*, XI/43 (1947), s.413-429'da, vakfiyenin metni ve özeti sunulmuştur.
10. Kşl. A.Temir, "Kırşehir'de bulunan 1272 Tarihli Moğolca Vakfiye", *IV. Türk Tarih Kongresi, Ankara 10-14 Kasım 1948, Kongreye Sunulan Tebliğler*, Ankara 1952, s.283-289; Ay.yaz., *Kırşehir Emiri Caca Oğlu Nur el-Din'in 1272 Tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi*, 2. baskı, Ankara 1989 (1959'da, vakfiyelerin metin ve çevirilerine yer verilmiştir).
11. S.Bayram-A.H. Karabacak, "Sahib Ata Fahrü'd-din Ali'nin Konya imaret ve Sivas Gök Medrese Vakfiyeleri", *Vakıflar Dergisi*, XIII (1981), s.31-70'de, vakfiyelerin metin ve çevirileri sunulmuştur.
12. M.Z.Oral, "Selçuklu Devri Vakfiyeleri: Ahi Ahmet Nahcivanı Vakfiyesi", *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, III-IV (1954), s.57-66'da vakfiyenin metin ve çevirisi verilmiştir.
13. İ. Kayaoglu, "Rahatoğlu ve Vakfiyesi", *Vakıflar Dergisi*, XIII (1981), s.1-30'da vakfiyenin metin ve çevirisi sunulmuştur.
14. S.Bayram, "Amasya-Taşova-Alparslan Beldesi Seyyid Nureddin Alparslan er-Rufai'nin 655 H./1257 M. Tarihli Arapça Vakfiyesi Tercümesi ile 996 H./1588 M. Tarihli Seyyid Fethah Veli Silsile-namesi", *Vakıflar Dergisi*, XIII (1994), s.31-74, bil.s.31-43'de, vakfiyenin metin ve çevirisiyle değerlendirmesine yer verilmiştir.
15. R.Yinanç, "Sivas Abideleri ve Vakıfları (2)", *Vakıflar Dergisi*, XIII (1994), s.5-18, bil.s. 10-18'de vakfiyenin metni, çevirisi verilmiş ve vakfiyeyle ilgili bazı yorumlar yapılmıştır.
16. M.Sertoglu, "Eshab-ı Kehf (Mağara Yaranı) Vakıflarına Dair Orijinal bir Belge", *Vakıflar Dergisi*, X. (1975), s.129-132'de, vakıf belgesi kısaca tanıtılmıştır.
17. S.Bayram, a.g.m., dipnot 14, s.31; M.A.Köymen, "Selçuklu Kaynakları Olarak Vakfiyeler", *Second Pre-Ottoman and Ottoman Symposium*, 24-26 Temmuz 1974, Napoli, Napoli 1976, s.153-163.
18. O.Turan, a.g.m., dipnot 1. Vakfiyenin ilk yayını için bkz. H.Önol, a.g.m., dipnot 1.
19. Vakfiyenin, Dr.A.Yasa'nın aracılığıyla çevirisini yapan Mesut YAZICI'ya teşekkür ederiz.
20. O.Turan, a.g.m., dipnot 1, s. 197. İbn Bibi, *Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi*, çev.M.N.Gençosman, Ankara

bey'den Alâeddin Keykubad döneminde de *çaşnıgır* olarak söz etmesini dikkate alan O.Turan, vakfiyenin düzenlendiği 598/1202 yılında henüz genç yaşta olduğunu öne sürer²¹. Aynı araştırmacı, Şemseddin Altunaba'nın 634/1236-37 veya 635/1237-38 yılında öldürülmüş olabileceği görüşündedir.²²

Şemseddin Altunaba vakfiyesinin en önemli yanlarından biri, hiç kuşkusuz Selçuklu dönemine ait saptayabildiğimiz ilk vakfiye olmasıdır. Selçuklu dönemi kaynakları içinde yalnızca Ahmet Eflaki'de **Altunaba Medresesi**'nden söz edilmektedir. Yazar, Mevlâna Celâleddin'in babası Bahâeddin Veleddin'in Konya'ya geldiğinde bu medreseye "indiğini" belirtir²³. Vakfiyede Altunaba, *mütevelli* (vakıf yöneticisi) olarak *Necibüddin Ayazlı* atadığı için, sonraları yapı "*İplikçi Medresesi*" adını almıştır²⁴. Belki bu durum, daha sonra üzerinde durulacağı gibi, yapım kitabesi bulunmayan kuzeyine bitişik **İplikçi Camii**'nin ne zaman yapılmış olduğu konusunda da bize ışık tutabilir (Res.3). Medresenin kuruluş ve işleyişinden söz eden bölümde nazır (vakfın çıkarlarını gözeten kişi)'in, Altunaba'nın azadlı kölesi *Ruzbeh eş-Şems* olduğu belirtilmiştir. *Müderri*s (üst düzeyde dersleri öğreten kişi/günümüzde profesör)'in, *mu'id* (müderri yardımcısı, stajyer öğretmen/günümüzde araştırma görevlisi)'in, medresedeki cemaate namaz kıldırان *imam*'in Hanefi mezhebinden olması şart koşulmuş; medresede ayrıca, *müezzin* ve *ferraş* (temizlik görevlisi)'in da görev yaptığı anlaşılmaktadır. Hanefi ve Şafii mezhebinden olması şart koşulan otuzsekiz *fakih*'e (öğrenciye) eğitim verilmektedir. Medresedeki *kütüphane*'ye, vakıf gelirinden ayrılacak belirli para ile mütevelli ve nazır tarafından uygun kitaplar satın alıp vakfetmeleri, isteyenlerin her kitabın karşılığı olan parayı *hazin ul-kütub* (kütüphaneci)'a vererek ödünç kitap alabilecekleri ve kitap geri getirildiğinde parasının iade edileceği belirtilmiştir. Beş yıl medresede öğrenim gördüğü halde başarılı olmayan öğrencinin medreseden çıkarılması şart koşulmuştur. Medresenin ders, namaz ve temizlik yerlerinde yakılmak üzere yazın ayda bir, kışın iki rıtl (yaklaşık bir litre) *bezir*; Şaban'ın ortası, Regaip ve Ramazan akşamlarında aydınlık sağlanması için bir buçuk rıtl *mum* alınması kaydedilmiştir. Bu veriyi değerlendiren O.Turan, halkın bezir yaktığının ve mumun bir derece lüks teşkil ettiğinin anlaşıldığını belirtmektedir²⁵. Medrese için gereken odun miktarı mütevelli ve nazırın takdirine bırakılmıştır. Medresede fakirlere ekmek dağıtıldığına dair bir kayıt da mevcuttur. Ramazan ayında her gün bir koyun kesileceği, ihtiyaç sahiplerine yemek pişirileceği, iki bayramda helva dağıtılacağı, odun alınacağı da belirtilmiştir. Vakfın üç yıldan fazla kiralanamayacağı da kaydedilmiştir.

Vakfiyede yalnızca medresenin kuruluş ve işleyişine dair veriler değil, aynı zamanda **Konya**'nın şehir dokusuna, yapılarına ve sosyal yaşa-

mına yönelik çok önemli bilgiler de mevcuttur. Medresenin vakıfları ile ilgili olan bölümde; **Konya**'nın dış kısmında ve medresenin bulunduğu yerde **bir han** (vakfın); yine şehrin dış kısmında **Yeni Pazar**, **Eski Pazar** ve **Allame Pazarı** olmak üzere **üç pazardan** söz edilmektedir. Ayrıca, Konya ile Gorgorum arasında **Tebrizli tacir Hacı Bahtiyar bin Abdullah**'ın **Kervansarayı** vakıfları arasında belirtilmektedir. Bunlara ek olarak, Konya'nın dış kısmında, medresenin yakınında **Konyalı Kuyumcu Hoca Yusuf bin Salim**, **Tebrizli tacir Hoca Abdülcebbar**, **bakırcı Yusuf bin Süleyman** mescitleri olmak üzere **üç mescit** ile şehrin iç kısmında **Eski Cami**, **Hacı İsa Mescidi** ve **Medrese-i Sultaniye**, O. Turan'a göre vakfın sınırları belirlenirken geçen yapılarıdır²⁶. Dükkanların toplam sayısı kırkaltıdır. Bunların **onsekizi** vakfın hanına bitişik, **onu** ise karşındadır; ayrıca Yeni Pazar'da **onbir**, Eski Pazar'da **yedi**, Allame Pazarı'nda sayısı belirtilmemiş **dükkanlar** bulunduğu anlaşılmaktadır. Günümüze sözü edilen yapılardan yalnızca vakfın medresesi ile tartışmalı olarak Eski Cami gelebilmiştir.

Vakfiyenin ikinci çevirisinde ek yapılar dikkati çekmektedir. Vakfa ait **Çarşı**, **Cendere** (ezme yeri), Eski Pazar'daki dükkanların sınırlarından birinde **Demre Hatun binti'l-Emir Bersulu el-Konevi** ve **Bedreddin Yalman hanları**, Konya'nın batısındaki **Kent Ahfus köyünde Hacı Muhtar** diye bilinen **Han** da geçmektedir. Bu yapılardan hiç biri günümüze gelebilmiştir. Dükkan sayısı seksenbirdir. Bunlardan beşi medresenin sınırlındadır. Ayrıca, biri tuğladan olan onüç ev ile sayısı belirtilmemiş birçok evden söz edilmektedir. Şehrin dış kesiminde, dericilerin bulunduğu mahalde iki katlı onsekiz mesken geçmektedir. Mesken sözcüğünün muhtemelen konuttan çok, bu kesimde yaşayan tacirlerin dükkanları için kullanıldığını düşünmek mümkündür. **Eski Cami**'nin **Konya Sarayı** içinde olduğu da belirtilir. Medresenin yakınında **Cadde-i suk** (Çarşı caddesi) ile birçok yoldan ve üç mahalleden (biri iç kalede) söz edilir. Bunlardan biri, mescidi ve mülkü de belirtilen **Bakırcı Yusuf bin Süleyman**, diğerleri **Hoteni** ve şehir dışındaki **Meydani** mahalleleridir. T.Baykara, vakfiyeye göre kalede el-Hac İsa b.Mahmud üş-Şarabiy'üs-Sultani mahallesinin bulunduğunu öne sü-

1941, s.115, 148, 176, 186, 188-189,191'de, sultan I. Alâeddin Keykubad ve oğlu II. Gıyâseddin Keyhüsrev ile ilgili olayların anlatıldığı bölümlerde "*Çaşnıgır Şemseddin Altunbey*" olarak geçmektedir. Çaşnıgır, sarayda sofrâ hizmetlerini gören kişidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. M.Z.Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, I, İstanbul 1983, s.330-331.

21. O.Turan, a.g.m., dipnot 1, s.197

22. **Ay.mak.**, s.200.

23. Ahmet Eflaki, **Ariflerin Menkıbeleri**, çev. T. Yazıcı, I, İstanbul 1973, s.123.

24. O.Turan, a.g.m., dipnot 1,s.201.

25. **Ay.mak.**, s.203.

26. **Ay.mak.**, s.220-221.

rer²⁷. Ayrıca, şehrin çevresinde birçok koruluk ve bostan bulunduğu belirtilir.

Vakfiyede, yoksul ve dindar müslümanların ölümünde kefenlenme, mumyalanma ve gömülme masrafları için yapılan vakıflar da sayılmaktadır. Bu amaçla, Konya'nın dış kısmında *Bakırcı Yusuf mahallesinde iki dükkân, Eski Pazar'da bir sabunhane, dört ev ve altı dükkân* vakfedilmiştir.

Vakfiyede ayrıca, Anadolu'daki islamlaşma faaliyetine yönelik olarak, Konya şehrinin dış kısmında *Meydanı mahallesinde Yeni Bağçe (Debağlar'de bulunan ve onsekiz odası olan Hanın gelirinin beşte birinin yerli ve yabancı olup da islam dinini kabul eden hristiyan, yahudi ve mecusilerin yemek, elbise, ayakkabı ihtiyaçlarını karşılamak ve sünnet edilmeleri, namaz kılacak kadar Kur'an öğrenmeleri için gereken masrafları karşılamak üzere vakfedildiği* belirtilmektedir.

Vakıf ve mülk sahipleri arasında *sultanın muhtesibi*(belediye/zabıta işlerine bakan memur), bir *emir*, bir *emir kızı*, bir *kadı (muhamir)*, beş *kuyumcu* (biri gayrimüslim), üç *tacir* (Tebrizli, Konyalı, biri de muhtemelen ihtida), bir *attar* (ıtır satan), bir *sarac* (eğerci), bir *kalensi* (şapkacı), bir *saffar* (bakırcı), bir *şerabi* (şarap taciri), bir *berber* (gayrimüslim), iki *patrik* adı geçmektedir. Vakıf ve mülk sahiplerinin onyedisi Konyalı (üçü "Rum"), üçü Tebrizli'dir. Mülk sahiplerinin sekizi gayrimüslimdir, üçü ise "Abdullah oğlu" olarak belirtilmiştir²⁸. Mülk sahiplerinden biri şafi'i, ikisi alevi (biri alevi es-sultani) olarak belirtilmiştir. Konya'nın batısındaki iki köyün halkının çoğu "küfar"dir, Konya'ya gelip gidişlerinde, giriş çıkışlarında serbesttirler. Ayrıca üç köyün adı da rumcadır.

Sonuç olarak; Altunaba vakfiyesinden, medresenin işleyişine dair önemli verilerin yanı sıra, Konya şehrinde 1202 yılında mevcut olan bir cami, dört mescit, iki medrese (biri vâkıfın), üç şehir içi (biri vâkıfın) ve iki şehir dışı hanı (biri vâkıfın), üç pazar, bir sabunhane, bir cendere ve seksenbir dükkân, onüçü adlarıyla verilmiş (biri tuğla) birçok ev belirlenebilmektedir. Ayrıca, vâkıfın medresesinde bir kütüphanenin bulunduğu da anlaşılmaktadır. Şehrin iç kısmında bulunduğu belirtilen **Eski Cami** muhtemelen Alâeddin Tepesi'nde, Selçuklu dönemi iç kalesinde yer alan Alâeddin Camii'nin bir bölümü olmalıdır. Nitekim Eflâki'de de, bu sefer eski Cami yerine **Kale Mescidi** adı karşımıza çıkmakta ve Mevlâna'nın bir cuma günü orada va'zettiği, bir cuma günü de orada tekbir getirdiği belirtilmektedir²⁹. Her iki adın da aynı yapı-Alâeddin Camii'nin ilk hali için kullanıldığı kanısındayız. İbn Bibi'de ise **Saray Mescidi**nden söz edilmektedir³⁰. Eflâki'deki bilgi **Cuma Camii**'nin varlığından çok dönemin ünlü mutasavvıfının saray erkânıyla birlikte bazı cuma günleri namaz kıl-

dığının ve vaaz verdiğinin göstergesidir kanısındayız. Biz kalede bir Cuma Camii olduğunu sanmıyoruz. Eğer olsaydı, ünlü arap seyyahı el-Herevi'nin kaledeki "kilisede bulunan Eflatun mezarı"ndan söz ederken yalnızca yanında bir "cami" bulunduğunu söylemekle yetinmiş olabileceğini sanmıyoruz³¹. Cuma günleri, sarayın alanı içindeki "Alâeddin Camii"nde dönemin ünlü kişilerinin saray erkânıyla birlikte Cuma namazını kıldıkları düşünülebilir (Res.4-5). Dolayısıyla Alâeddin Camii, ilk haliyle bile kanımızca "Ulu Cami" değil, Kale Mescidi/Camii veya daha doğrusu Saray Mescidi/ Camii olarak kullanılmıştır³². Şehrin "Ulu Cami" işleviyle kullanılan en büyük ve Cuma namazları kılınan camisini iç kalede değil, iç kalenin dışında aramak gerekir. Genellikle Anadolu'da ve Anadolu dışındaki islam şehirlerinde "Ulu Cami" veya diğer bir deyimle "Mescid-i Cuma" iç kalenin dışında, şehirde ticaret dokusunun yoğun olduğu kesimde karşımıza çıkmaktadır. Özellikle başkentler için bu durum çok daha fazla geçerlidir. Bu nedenle, Selçukluların başkenti Konya'da ticaret dokusunun en yoğun olduğu bölge Altunaba Medresesi çevresi olduğundan, "Ulu Cami"nin de bu kesimde aranmasının daha doğru olacağını düşünüyoruz.

"Eski Cami" ifadesi, şehirde bir "Yeni Cami"nin bulunduğunu düşündürmekle birlikte, vakfiyede bu konuda bir kayda rastlanmamıştır. Ancak, Eflâki'nin sözünü ettiği "Cuma Camii" belki de "Yeni Cami" veya Kale Camii'nden sonra iç kalede inşa edilmiş bir cami (muhtemelen Alâeddin Camii'nin batı bölümü) olarak yorumlanabilir.

Şehrin iç kısmı tabiri vakfiyede iç kale, dış kısmı tabiri ise, muhtemelen vakfiyenin düzenlen-

27. T.Baykara, **Türkiye Selçukluları Devrinde Konya**, Ankara 1985, s.49.
28. "Abdullah oğlu" isimlendirmesinin, babaları zamanında müslümanlığı kabul eden ailelerin çocuklarının taşıdığı bir aile adı olduğu kabul edilmektedir. Bkz.O.Turan, **a.g.m.**, dipnot 7,s.19. ayrıca bkz.O.Turan, "Les souverains seldjoukides et leurs sujets non-musulmans", **Studia Islamica**, 1953, s.65-100.
29. Ahmet Eflâki, **a.g.e.**, dipnot 23, s.221, 480.
30. İbn Bibi, **a.g.e.**, dipnot 20, s.190.
31. el-Herevi, **Kitab uz-ziyarat**, nşr. J.Sourdel-Thomine, Damas 1953, s.59.
32. H.Karamağaralı, "Konya Ulu Camii", **Rölöve ve Restorasyon Dergisi**, 4 (1982), s.121-132, bil.s.121'de, Konya'daki Alâeddin Camii'nin doğu bölümünün "Ulu Cami" olduğu kanısındadır. T.Baykara, "Ulu Cami. Selçuklu Şehrinde İskanı Belirleyen Bir Kaynak olarak", **Belleten**, LX/227 (1996), s.33-57, bil.s.53'de şunları yazmaktadır: "Konya'da kaledeki kiliseden bozma cami Eflatun Kilisesi diye anılan yapı olmalıdır. Konya'da sur içinde gelişen şehir şartlarına uygun olarak, kaledeki şehrin yeni semtlerine, ayrıca bir yeni cami, Alâeddin Camii yapılmıştır. Ancak 1221'deki yeni düzenlemeden önce dahi, en azından bir cami, muhtemelen İplikçi Camii veya yerindeki mabed, yapılmış olmalıdır. 1221 sonrasında da, muhakkak ki bir cami daha sur içindeki alana yapılmıştır (Kadı İzzeddin Camii)..."

mesinden onüç yıl önce Haçlı Seferleri sırasında büyük ölçüde tahrip olduğunu düşündüğümüz dış kalenin sınırladığı alan için kullanılmış olmalıdır³³. Nitekim, bugün yalnızca bir mekanı ayakta olan ve XVI. yüzyıla değin kullanıldığını bildiğimiz Altunaba Medresesi Selçuklu dönemi dış kale surları içinde, iç kalenin güney doğusunda yer almaktaydı. Üç yapı dışında, vakfiyede sözü edilen tüm yapılar Konya'nın dış kısmındadır. Kısa bir süre önce Haçlı tehdidi ve tahribatıyla yüz yüze gelmiş bir ülkenin başkentinde inşa edilmiş yapıların büyük bir bölümünün korumasız bir alanda yer alması pek mümkün değildir. Altunaba vakfiyesi, kanımızca Selçuklu döneminde XIII. yüzyıl başlarındaki Konya şehrinin restitüsyonu hakkında da çok önemli veriler sunmaktadır.³⁴

Eski Cami'nin yanı sıra, şehrin içinde olduğu belirtilen Hoca İsa Mescidi ile Medrese-i Sultaniye'nin de iç kalede yer almış olduğu kanısındayız. Medrese-i Sultaniye adı da görüşümüzü desteklemektedir. Medresenin, sarayın yakınında, belki de alanı içinde XII. yüzyıla ait bir sultan yapısı olduğu görüşündeyiz.

Ne yazık ki, pazarların konumu için kesin bir görüş öne sürmek mümkün değildir. Ancak, Yeni Pazar'ın medresenin yakınında yer aldığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, Eski Pazar'ın da çok farklı bir konumda bulunmadığı öne sürülebilir. Yeni Pazar'ın yaklaşık vakfiyeyle çağdaş olduğu, Eski Pazar'ın ise en geç XII. yüzyılın son çeyreğinden itibaren mevcut olduğu düşünülebilir. Belki de Eski Pazar, Haçlı Seferleri sırasında tahrip edilen yapılardan biridir. Allame Pazar'ının yerini kesin olarak belirleyememize karşın, pazarın adı belki bize işlevi ve konumu hakkında bir fikir verebilir. "Alimler" anlamında kullanılan *Allame* sözcüğü dikkate alındığında, bu pazarın da Altınaba Medresesi'ne yakın bir konumda olduğu, Eski ve Yeni pazarların pek uzağında olmadığı düşünülebilir. Belki de bu pazar özellikle bilim adamlarının çeşitli gereksinimlerini karşılayan, daha çok kitap gereksinimlerine cevap veren bir tür sahaf görevi görmüş olabilir. Nitekim, başta Şam şehri olmak üzere, hemen tüm islam şehirlerinde de kitapçılar çarşısı olduğu bilinmektedir.³⁵

Yeni-bağçe (Debbağların yeri) ve burada ki onsekiz odalı **han** ile birlikte *Meydanî mahallesinin*, debbağların birçok islam şehrindeki konumu da dikkate alarak, şehrin dış kale surları dışında bulunması gerektiği kanısındayız. Meydan mahallesine ise, şehrin dışında, belki de ticari amaçla ve törenler için kullanılan bir meydanın bulunduğu kesim olduğu düşünülebilir. Buna karşılık, şehir içinde meydanın bulunduğu dair bir veriye vakfiyede rastlanmamaktadır.

Vakfiyede adı geçen yapı isimlerine bakılarak, baniler konusunda da bazı görüşler öne sürü-

lebilir. Konya'nın Selçuklular zamanındaki şehirleşme süreci dikkate alındığında, bu kadar erken bir dönemde daha çok sultanların veya devletin ileri gelenlerinin başkentini önemli yapılarını inşa ettirmesi beklenirken, vakfiyeden oldukça ilginç bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Konya'da, vakfiye ile belirleyebildiğimiz dört mescitten üçü ile dört handan birinin (şehir dışı hanı) banilerinin ticaretle uğraşan kişiler oldukları ve ikisinin (kuyumcu Hoca Yusuf, Tebrizli tacir Hoca Abdülcebbar) "hoca" ve ikisinin (Tebrizli tacir Hacı Bahtiyar bin Abdullah ve Hacı İsa eş-Şerabi) "hacı" lakabı taşıdıkları anlaşılmaktadır. Bu lakabı taşıyan kişilerin genellikle tacir olduğu, daha önceki bir çalışmada da vurgulanmıştır³⁶. Ayrıca mescitlerin birinin ve şehir dışı hanının banilerinin Tebrizli olmaları, şehir dışı hanının banisinin, muhtemelen müslümanlığı sonradan kabul etmiş Tebrizli bir aileye mensup olması (bin Abdullah) dikkat çekicidir. Bir hanın banisi ise kadındır.

Vakfiyede belirtilen iki yapının banisinin kuyumcu ve bakırcı olarak belirtilmesi dikkate alınarak, kuyumculuğun ve bakırcılığın daha XIII. yüzyılın başlarında bile Konya'da önemli olduğu, ticaret hayatında bir ihtisaslaşmanın ortaya çıktığı öne sürülebilir. Nitekim, daha önce belirttiğimiz mülk sahiplerinin meslekleri de bu olgunun çok daha geniş kapsamlı olduğunu gösterecek biçimde bu görüşümüzü desteklemektedir. Kuyumcu ve bakırcıların yanı sıra, mülk sahipleri arasında attar, sarac, şapkacı, berber gibi mesleklerle sahip kişiler de yer almaktadır. Ayrıca, **bakırcı Yusuf bin Süleyman Mescidi**'nin yanı sıra, muhtemelen bu yapının banisine izafeten *Bakırcı Yusuf mahallesinin* bulunması ve burada dükkanların da yer alması dikkat çekicidir. Ayrıca, **Yeni-bağçe'nin Debbağların yeri** olarak belirtilmesinden, dericiliğin de XIII. yüzyıl başında Konya'da önemli olduğu sonucu çıkarılabilir. Çevresinde bir *meydan* bulunmuş da bu görüşümüzü desteklemektedir. Nitekim, XIII. yüzyıl Anadolu ticaretinden söz eden birçok yayında, Selçuklu dönemi Konyası'nda kuyumculuk, bakırcılık ve dericiliğin, diğer birçok dalın yanı-

33. M.Michaud, *Bibliothèque des Croisades*, III, Paris 1829, s.52, 156, 180; O.Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, 2. baskı, İstanbul 1984, s.223-224. Yayında olan "Konya, Once a Seljuk Capital", IX. *Convegno Internazionale Le Mura Urbane. Urban Walls in the Islamic World, Rome Ist-2nd October 1993* tarihli bildirimizde bu konu ayrıntılı bir biçimde, kaynaklar yardımıyla Konya şehrinin restitüsyonu da yapılmaya çalışılarak, ele alınmıştır.

34. A.Yasa, *Anadolu Selçukluları Döneminde Türk-İslâm Şehri olarak Konya*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, I, Ankara 1996, bil.s.92-162.

35. A.Mazaheri, *Ortaçağda Müslümanların Yaşayışları*, çev.B.Üçok, İstanbul 1972, s.188

36. R.Ettinghausen, "The Bobrinski 'Kettle', Patron and Style of an Islamic Bronze", *Gazettes des Beaux Arts*, 6 e ser., XXIV (1943), s.199-203.

sıra ticaret yaşamında önemli rolleri olduğu vurgulanmaktadır³⁷. Bu dalların vakfiyede adlarıyla belirtilmesi, XIII. yüzyıl başlarında ticaret yaşamında bir ihtisaslaşmanın olduğunun da kanımızca somut bir göstergesidir. Dükkan sayısı ve konumu da bunun farklı bir boyutu olarak yorumlanabilir. Belki de bu dönemde, Selçuklu Devleti'nin başkenti olan ve ticari açıdan büyük önem taşıyan Konya'da henüz çok gelişmiş olmasa bile, bir lonca teşkilatının oluşturulduğu bir varsayım olarak öne sürülebilir. Nitekim M.Bayram, erkek ve kadınların ayrı ayrı kurdukları ahi teşkilatlarının, Selçuklu döneminin en önemli ticaret merkezlerinin başında gelen Kayseri'de 1205'lerde kurulmuş olduğunu kaynaklar yardımıyla belirtmektedir³⁸. Aynı durumun yüzyıl başlarında başkent Konya'da da söz konusu olmaması için hiç bir neden yoktur. Ayrıca, ticaretle uğraşan kişilerin vakıfları ve mülkleri ile çarşıların daha çok şehrin güneybatı kesiminde, **Altunaba Medresesi** yakınında konumlandırılmış olması ve daha sonra bunların çevresine ticari amaçlı bir çok yapının eklenmesiyle bu kesimin, şehrin en canlı ticaret merkezi olarak biçimlenmesi bir rastlantı olmasa gerektir.

Vakfiyede, yoksul ve dindar müslümanların ölümünde kefenlenme, mumyalanma ve gömülme masrafları için vakıf olarak yapılan **sekiz dükkan, bir sabunhane ve dört** evin belirtilmesi de oldukça ilginç bir olgudur. Yoksul müslümanların dahi mumyalanması, bu dönemde mumyalama geleneğinin hiç değilse Konya'da çok yaygın olduğunu göstermektedir. Bu durum, belki de niçin hemen tüm Selçuklu türbelerinin çift katlı yapılmış olduklarına da kesin bir yanıt oluşturabilir.

Vakfiyede, **Yeni-bağçe'deki hanın** gelirinin beşte birinin islam dinini kabul eden hristiyan, yahudi ve mecusilerin bazı gereksinimlerini karşılamak üzere ayrılmış olduğunun belirtilmesi de oldukça ilginç ve önemli bir veridir. Farklı dinlerin belirtilmesi, şehirde o dönemde hristiyan ve müsevilerin de yaşadığının somut bir göstergesidir. Nitekim T.Baykara, şehrin güney kesiminde hristiyanların yaşadığını belirtir; ayrıca şehir içinde ve dışında ermenilerin yaşadığına da işaret eder³⁹. Her ne kadar bazı araştırmacılar Konya'da gayrimüslimlerin yaşadığına dair fazla bir bilgimiz olmadığını savlarsa da, her iki veri de bu görüşü çürütecek niteliktedir.⁴⁰ Ayrıca, yukarıda sözü edildiği gibi mülk sahiplerinden bir bölümünün "Rum" olarak belirtilmiş olması da şehirde müslüman olmayanların yaşamasının ötesinde mülk sahibi de olduklarını göstermektedir.

Sınırlı değerlendirmemiz dahi, Altunaba vakfiyesinin Konya şehri ve Selçuklu dönemi hakkında Sanat Tarihi ve özellikle Sosyal Tarih açısından ne denli önemli bilgiler içerdiğini göstermektedir kanısındayız.

2. Sivas'ta I. Keykavus Darüşşifası Vakfiyesi:

1 Muharrem 615/30 Mart 1218 yılında Selçuklu sultanı I. İzzeddin Keykavus tarafından **Sivas'ta** Selçuklu döneminde Aşağı Kale'de günümüzde Medreseler sokağında yer alan **Darüşşifası** için düzenlenmiştir (Res.6-7). İki kez yayınlanmış olan vakfiyenin üzerinde duracağımız nüshası, 19 Zilkade 1286/20 Şubat 1870 tarihinde vakıf defterine kaydedilen ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan nüshasıdır.⁴¹

Vakfiyede yer alan Sultan I. İzzeddin Keykavus'un ünvanlarının kitabelerinden daha fazla olduğu saptanmıştır. Bunlar arasında, "büyük sultan, yüce hükümdar, Arap ve Acem sultanlarının efendisi, dünya meliklerinin sultanı, ülkelerin koruyucusu, halifelerin yardımcısı, din ve dünyanın şerefli ayı, islamın ve müslümanların sığınağı, dünyada adeleti ihya eden, kara ve denizlerin sultanı, Selçuk oğullarının baş tacı" gibi ünvanları dikkati çekmektedir.⁴²

Sultan I. İzzeddin Keykavus 1211-20 yılları arasında hüküm sürmüş, zamanı Selçuklu devletinin başta ticaret olmak üzere her alanda en parlak dönemlerinden biri olmuş, başta Konya'daki Alâeddin Camii'nin batı bölümü olmak üzere birçok esere damgasını vurmuştur. Kendisi de şiirle yakından ilgilenen sultan, sarayında dönemin birçok ünlü edebiyatçıları başta olmak üzere sanatçıları korumuştur. En önemli eserlerinden biri olan **Sivas'taki Darüşşifası**'ndaki 1220 tarihli **Türbesi**'nde şu ünlü dizeleri yer almaktadır:

*"Biz ki dünyayı terk edip göçtük
Gönül derdi ekdik, matemler biçtik
Şimdiden sonra nöbet sizindir
Biz sıramızı savdık ve geçtik."*⁴³

Vakfiyenin en önemli yanlarında biri, günümüze gelebilmiş saptayabildiğimiz tek sultan vakfiyesi olmasıdır. Ayrıca, 1217 yılında inşa edilmiş darüşşifanın işleyişine dair çok önemli bilgiler içermesi açısından da ayrı bir yere sahiptir. Vakfın mütevellî ve nazırı Ferruh b. Abdullah bir çok ün-

37. W.Heyd, **Yakın-Doğu Ticaret Tarihi**, çev.E.Z.Karal, Ankara 1975, s.328-333; M.Akdağ, **Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi**, 1 (1243-1453), 3.basım, İstanbul 1979, s.17, 30-33

38. M.Bayram, **Ahi Evren ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu**, Konya 1991, s.44, 82, 148, 152; **Fatma Bacı ve Bacıyan-ı Rum (Anadolu Bacıları Teşkilatı)**, Konya 1994, s.52-54.

39. T.Baykara, a.g.e., dipnot 27, s. 45-46.

40. U.Tanyeli, **Anadolu-Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11-15. yüzyıl)**, İstanbul 1987, s.53-54.

41. Bkz. not 3. Vakfiye metni için bkz. Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Defter No.584, s.288-291.

42. A.H.Bayat, a.g.e., dipnot 3, s.8.

43. İbn Bibi, a.g.e., dipnot 20, s.83.

vanının yanı sıra "emir-i kebir (büyük emir), meliklerin sultanların mutemedi, saray hazinedan üstad-dar" olarak nitelendirilmektedir.⁴⁴

Vakfiyede ayrıca, darüşşifada üstün yetenekli ve deneyimli doktorların, değerli göz hekimlerinin, merhametli ve şefkatli cerrahların çalışacağı, tedavide ot köklerinin kullanılacağı belirtilmiştir. Vakfın gelirinin öncelikle vakfın gelişmesine, yıkılan yerlerin inşasına, harap olan yerlerin yenilenmesine ve onanmasına, gelirlerin arttırılmasına harcanması, vakıf mallarından hiç birinin üç yıldan fazla kiraya verilmemesi şart koşulmuştur.⁴⁵

Vakfiyedeki yapılar arasında; **Sivas** dışında **Bezzazlar Çarşısı**'nın sınırındaki **Kazvinli Cemaleü'd-din Mehmed'in** yaptırdığı **Cami** olmak üzere bir cami; Ereğli'nin dış mahallesinde **Hacı Balak** ve **Sivas**'ın dışında **Fındık İmadü'd-din Ayaz b. Emir Aher** mescitleri olmak üzere iki mescit; **Sivas** dışında Darüşşifa'nın sınırındaki **Melik Nizamü'd-din Yağbasan'ın Hanıkahı** dini yapılar arasında sayılmıştır. **Sivas** dışında, Tokat caddesi ağzındaki Darüşşifa'nın sınırındaki **Selçuklu Medresesi** ile **Darüşşifa** (vâkıfın) eğitim ve sağlık yapıları olarak geçmektedir. Ticaret yapıları arasında, **Aksaray** dışında **Mermindi** (Rumiye) köyü sınırları arasında **Selçuklu** ve **Sivas**'ın dışında **Bezzazlar Çarşısı**'nın sınırında **Kalniye (Halife) hanları** olmak üzere iki han; Ereğli'nin dış mahallesinde **Türkmenler**, **Sivas** dışında **Bezzazlar**, **Terziler** ve **Haffaflar (Kavaflar)** çarşıları olmak üzere dört çarşı; **Sivas**'ın dışında **Hayvan Pazarı** yer alır. Ayrıca **Konya**'nın dışında **Kayserili Reisü'd-din Alişer b. Hasan'ın Buzluğu**; **Kayseri**'ye bağlı **Balakasi** (Balagesi köyü) yolu ağzında, **Kayseri** yolu doğusunda eski ve kullanılmaz, **Kayseri**'ye bağlı **Kavzın** ve **Engür Gölü** köylerinin yol ağzına **Oskifan Bezahan**'ın yaptığı, **Gölcüğün** kenarında, **Malatya**'da **Elbistan**'a giden büyük caddenin geçidi olan, **Sivas**'ın **Kan-abad** (Avcıpınar) nahiyesinde **Danyal Köprüsü** olmak üzere beş köprü; **Kayseri**'ye bağlı **Efkere** (Bahçeli) ile **Balakasi** köyleri arasındaki yolun kuzeyinde **Mançusun** (Yeşilyurt) köyü "fellahtları"nın tamir ettikleri harap **Kale**; **Kayseri**'ye bağlı **Engür köyü Mezarlığı**; **Kayseri**'ye bağlı **Efkere köyüne** bakan ve **Balakasi** dağındaki harap **kiliseler** olmak üzere iki kilise sayılmaktadır.⁴⁶ Sayılan yapılardan vâkıfın darüşşifası ve **Konya**'daki buzluk dışında hiç bir yapı ne yazık ki günümüze gelememiştir.

Ereğli'nin dış mahallesinde **Türkmenler Çarşısı**'na bitişik **otuz dükkân** ve sınırında **Şehabü'd-din Alemi** dükkanları adıyla bilinen **sultan dükkânları**, aynı yerde üç dükkân, **Sivas**'ın dışında **yetmişsekiz dükkân**, **Mimar Bedreddin Ali'nin evleri**, aynı yerde dört ev, **Konya** ve **Kayseri** çevresinde **değirmenler**, **Aksaray**, **Konya** ve **Sivas** dışında **bahçeler**, **Kayseri** ve

Konya çevresinde bağlar, **Kayseri** çevresinde **bostanlar**, **Kayseri** çevresinde **ahır ve haralar**, **Kayseri**'ye bağlı **Frenk köyü** batısında **Türkmenlerin ahırlarından** söz edilmektedir. Ayrıca, **Kayseri** dışında **Sivas caddesi**, **Malatya**'dan **Elbistan**'a giden **büyük cadde**, **Tokat**'ın güneyinde **büyük cadde**, **Sivas** yakınında **büyük cadde**, **Konya** dışında **bir büyük yol**, **Kayseri** yolunda **Kemer Yol**, **Cenne** dışında **Beytekin köyünde bir** ve **Ereğli** dışında **dört yol**, **Sivas**'ın dışında **bir yol**, **Balakasi köyünde** ortası pınarlı **yol**, **Sivas** dışında **Bezzazlar Çarşısı**'nın **Tellâl Meydanı** vakfiyede geçmektedir.

Vakıf ve mülk sahiplerinin meslekleri dikkate alındığında, iki emir (**Kayseri**, **Sivas**), bir melik (**Sivas**), bir muhtesib (**Sivas**), bir mimar (**Sivas**), bir ipekçi (**Sivas**), bir dokumacı (**Sivas**) bir sarac (**Kayseri**), bir bakkal (**Sivas**), iki "hacı" ünvanlı kişi (**Ereğli**, **Sivas**), üç papaz (**Kayseri**, **Malatya** ve **Sivas**) karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca, **Ereğli** dışında **Türkmenler Çarşısı**'nda **Şehabü'd-din Alemi** dükkanları adıyla bilinen **sultan dükkânlarından** ve **Sivas** dışında, darüşşifanın sınırında **sultan bahçesinden** söz edilmesi de dikkat çekicidir. Vakıf sahiplerinden biri **Kayserili** (**Konya**), diğeri **Kazvinli** (**Sivas**)'dır. Beş gayrimüslimin (**Kayseri** ve **Sivas**) adı vakıf, beşi ise mülk sahipleri arasında yer almaktadır.

Sonuç olarak; **Sivas Keykavus Darüşşifası** vakfiyesi bize yapıda çalışan kişiler hakkında bilgi veren Anadolu'daki saptayabildiğimiz en erken tarihli Darüşşifa vakfiyesidir. Darüşşifada, ihtisaslarına göre ayrılmış doktorlar, göz doktorları ve cerrahların bir arada çalıştığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, ot köklerinin tedarik ve tertibine yönelik bilgi, yapıda bir eczahane de bulunabileceğini düşündürmektedir. Vakfın mütevellî ve nazırı olan ve aynı zamanda saray hazinedan olduğu anlaşılan **Ferruh b. Abdullah**, **Çankırı**'daki 1235 tarihli Darüşşifa'nın da banisidir.⁴⁷

Vakfiyede sözü edilen yirmiiki yapıdan onu **Sivas**'ta, yedisi **Kayseri**'de, ikisi **Ereğli**'de, biri **Aksaray**'da, biri **Konya**'da, biri **Malatya**'da bulunmaktadır. **Sivas**'taki yapılardan biri cami, biri mescit, biri medrese, biri darüşşifa (vâkıfın), biri hanıkah, biri han, biri köprüdür. Yapılardan yedisi şehrin ticaret dokusu içinde, darüşşifa ile birlikte üçü birbirinin sınırında yer almaktadır. **Kayseri** dışında dört köprü, bir kale ve iki kiliseden söz edilmektedir. **Ereğli**'deki mescitle çarşı aynı kesimdedir. **Aksaray**'da bir han, **Konya**'da bir buzluk ve **Malatya-Elbistan** yolunda bir köprü bulunmaktadır. Ayrıca, **Sivas** di-

44. A.H.Bayat, a.g.m., dipnot 3, s.14.

45. Ay.es., s.14.

46. Ay.es., s.8-13.

47. Yapı hakkında ayrıntılı bilgi ve kitabesi için bkz. Y.Önge, "Çankırı Hasbey Darüşşifası", **Vakıflar Dergisi**, V (1962), s.251-257.

şında dört evle sayısı belirtilmeyen evler, Kayseri'ye bağlı Engür köyünde bir Mezarlık yer almaktadır. Vakfiyede yüzonbir dükkan ve sayısı belirtilmeyen dükkanlardan söz edilmektedir. Dükkanlardan yetmişsekizi Sivas'ın dışındaki ticaret alanında, geri kalanı ise Ereğli'nin dış mahallesindeki ticaret dokusu içinde yer alır. Ereğli'deki dükkanlar arasında sultan dükkanları da sayısı verilmeksizin belirtilmiştir.

Yapıların vakıflarından yalnızca dokuzunun meslekleri belirlenebilmektedir. Altunaba vakfiyesinden farklı olarak devlet adamları tacirlerden daha çoktur. Vakıflar arasında bir papazın da bulunması dikkat çekicidir. "Hacı" ünü taşıyan iki vakfın eserinin de ticaret dokusu içinde yer aldığı belirtilmiştir. Daha önce bu konuda öne sürdüğümüz görüşü bu yapıların konumu da destekler niteliktedir. Ev sahipleri içinde bir mimarın (Bedreddin Ali) evinden de söz edilmesi ilgi çekicidir. Bu mimarın hiç bir yapısını ne yazık ki mevcut kitabeler aracılığıyla saptayamadık.

3. Celâleddin Karatay Vakfiyesi:

Emir Celâleddin Karatay'ın vakfiyesi **Han, Medrese ve Darü's-süleha'sı** için düzenlenmiştir. Han'ın asıl vakfiye metni 643-645/1245-48, zeyli (eki) ise 645-646/1247-49 tarihli. Medrese vakfiyesi ise 651/1253-54 tarihli asıl metin ile 652/1254-55 ve 660/1261-62 tarihli iki zeylden oluşmaktadır. Celâleddin Karatay'ın kardeşi **Kemâleddin Rumtaş** tarafından inşa ettirilen **Mescit ve Zaviyesi**'nin vakfiyesi ise 646/1248-49 tarihli. ⁴⁸

Celâleddin Karatay'ın hayatına dair bilgilerimiz ne yazık ki oldukça sınırlıdır. İbn Bibi, onun aslen bir Rum kölesi olduğunu belirtir ⁴⁹. O. Turan, Karatay'ın Selçuklular tarafından Anadolu sınırlarına yapılan bir sefer sırasında ele geçirilip köleler arasında, *gulam-hânede* yetiştirildiği, sonra saraya veya orduya alındığı ve azad edilerek sarayda veya orduda bir mevkie çıkarıldığı kanısındadır ⁵⁰. I. Alâeddin Keykubud zamanında emirlik, II. Gıyâseddin Keyhüsrev zamanında *taştâne* ve *hazine-i hassa emirliği*, II. Keykavus zamanında naiblik, üç sultan saltanatı sırasında atabeylik görevlerinde bulunduğu anlaşılmaktadır ⁵¹. Her ne kadar kendisinden taşithane emiri veya taştdar diye söz edilmezse de, Keykubad'ın düğün merasimi öncesinde Malatya yolunda rahatsızlanması üzerine Celâleddin Karatay'ın ona leğen (taş) getirmesi olayı, bu sırada Karatay'ın taştdar görevinde bulunduğunu düşündürülebilir ⁵². Vakfiyelerinde kendisine *emir-i devat* ve *sipehsalar* gibi ünvanların verilmiş olması, bunları Keykubad zamanından önce almış olduğunu göstermektedir. Nitekim, Keykubad'ın cülüsünden önce Devat Emirliği ve Sipehsalar mevkiinde dört yıl kadar bulunduğu öne sürülmektedir ⁵³. Baycu'nun ikinci Anadolu seferi

sırasında (652/1254) Celâleddin Karatay'ın Kayseri'de öldüğü ve tabutunun Konya'ya götürüldüğü belirtilir ⁵⁴. Anonim Selçuknâme'de, Celâleddin Karatay'ın 612/1215'den 652/1254 yılına kadar Selçukluların hizmetinde bulunduğu; şeyhlerin, alimlerin sohbetlerinden hiç bir zaman geri durmadığı, onların hizmetinde bulunduğu, **Bağdat'ta Şeyh Şahabeddin Sühreverdi'nin Türbesi**ni yaptırdığı yazılır. ⁵⁵

Vakfiyenin zamanında düzenlendiği Selçuklu Sultanı **II. İzzeddin Keykavus**'un ünvanları arasında, "doğu ve batıda Tanrı'nın gölgesi, dünya ülkeleri bekçisi, dünya ve dinin izzeti, islam ve müslüman yardımcısı" sayılabilir ⁵⁶. Daha çeşitli olduğu dikkati çeken Celâleddin Karatay'ın ünvanları arasında, "emir, yüce ordu komutanı, en hayırlı din için amel eden, islam ve müslümanların inancası, melik ve sultanların güvencesi, Sultanın emini ve yakını, Abdalların meliki, tarikat sahibi, Tanrı'nın yeryüzündeki velisi, taş ve devat beylerinin beyi" belirtilebilir. Vakfiyede adı, "Abdullah oğlu Karatay" olarak geçmektedir. ⁵⁷

Han vakfiyesinden, bir *mütevelli*, bir *müşrif*, bir *nazır*, bir *imam*, bir *müezzin*, bir *muşrif* (hana gelenleri kabul eden), bir *afif* (havayıcı), *emir* (hanın günlük zaruri ihtiyaçlarına bakan), bir *hancı*, bir *baytar*, bir *aşçı*, bir *atlı* (farls; hanın ve vakıfların işleriyle meşgul olan), bir *ayak-kabıcının* görev yaptığı anlaşılmaktadır ⁵⁸. Hana, imardan sonra artan gelirle elli büyük *kase çanak*, yirmi *bakır tabak*, yüz büyük *odun çanak*, elli *odun tabak*, bakırdan on büyük, beş orta, beş küçük *tencere*, iki büyük *leğen*, iki büyük *kazan*, iki büyük *havan*, on *kazma* ve *matbah* için gereken aletlerin temin edilmesi; su seddi, han ve türk-

48. O.Turan, *a.g.m.*, dipnot 7, s.17-171, bil.s. 84, 87.

49. İbn Bibi, *a.g.e.*, dipnot 20, s.244.

50. O.Turan, *a.g.m.*, dipnot 7, s.20, 22.

51. İbn Bibi, *a.g.e.*, dipnot 20, s.93, 187 (emir), 199 (taşit hane ve hazine-i hassa emirliği), 228, 242 (naib), 248 (atabey).

52. *Ay.es.*, s.117.

53. O.Turan, *a.g.m.*, dipnot 7, s.22-23.

54. *Ay.es.*, s.255; *Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi*, çev. F.N.Uzluk, III, Ankara 1952, s.34.

55. *Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi*, çev. F.N.Uzluk, III, Ankara 1952, s.34. Celâleddin Karatay hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. M.F.Uğur-M.M.Koman, *Selçuk Büküklerinden Celâleddin Karatay ile Kardeşlerinin Hayat ve Eserleri*, Konya 1940; O.Turan, *a.g.m.*, dipnot 7, s. 17-49; H.G.Crane, *Materials for the Study of Muslim Patronage in Saljuq Anatolia: The Life and Works of Jalal al-din Karatay*, Harvard University, The Department of Fine Arts, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Cambridge, Massachusetts 1975.

56. O.Turan, *a.g.m.*, dipnot 7, s.109.

57. *Ay.mak.*, s.109-110.

58. *Ay.mak.*, s.113-114.

çe kaldırım denilen yolun imar edilmesi gerektiği belirtilmiştir⁵⁹. Ayrıca, vakıf gelirinden her yıl ayakkabılar için yeterli *deri* ve *sahtıyan*, hayvanlar için gerekli *nal* ve *çivi* alınması, maaş ve masraflardan arta kalan gelirden hana gelen ve handan geçen müslüman, kafir, erkek, kadın, hür ve köle her yolcuya, okkası yüz dirhem üç okka iyi ekmek ve pişmiş yemekten bir çanak ile bir okka pişmiş etten verilmesi; ayakkabısı olmayan her fakir yolcuya ayakkabı temin edilmesi; hana gelen herkesin hayvanlarına yetiyecek kadar *saman* ve *arpa* sarfedilmesi şart koşulmuştur⁶⁰. Handa kışın yolcular için zeytinyağı ve odun yakılmasını ve hanın içindeki *mescitte*, bir yıl süresince güneşin batışından sabah namazına kadar aydınlığın *mum* ile sağlanması, hana inen yolculara fark gözetmeksizin her cuma akşamı eşit miktarda *bal helvası* dağıtılması gerekli görülmüştür. Handa hastalanan her fakirin, iyileşinceye veya ölünceye kadar ilaç ve şuruplarla tedavi edilmesinin, ölürse yıkanma ve kefenlenmesinin vakıftan yapılması şart kılınmıştır.⁶¹

Vakfiyede sözü edilen yapılara gelince; **Karahisar'da Hatip Camii**; **Kayseri** dışında **Hızır ve İlyas Mescidi** ile vakfedilen **Han**'ın içindeki olmak üzere **iki mescit**; **Konya'daki Karatay Zaviyesi**; **Kayseri'de** Şark Karahisarı Çarşısı'nda **Rumtaş** ve **Konya'da Emir Kemâleddin Rumtaş** olmak üzere **iki medrese**; **Kayseri'de** Şark Karahisarı Çarşısı'nda **Behramşah** ve **Kayseri'nin** dış kısmında **Kasaplar Çarşısı'nda** olmak üzere **iki şehir içi hanı** ile **Elbistan yolunda**, **Sarahor köyü** arazisinde **vâkıfın şehir dışı hanı** (Res.8-9); **Kayseri** içinde **Behramşah/Şark Karahisarı** ve dışında **Kasaplar çarşıları** olmak üzere **iki çarşı**; **Konya'da** Kemâleddin Rumtaş Medresesi'ne bitişik **vâkıfın** ve **Sarahor köyünde** olmak üzere **iki hamam**; **Kayseri'de** üç, **Meşhed köyünde** dört olmak üzere sayısı belirtilmiş **yedi ev** ile **Sarahor köyünde evler**; **Kayseri'de Ayavasil Kapısı'ndan** söz edilmektedir. **Kayseri** dışında **Ayavasil** ve **Kasaplar Çarşısı'nda** olmak üzere **iki kilise**; **Kayseri-Elbistan yolunda** **Manastiriz Manastırı** sayılmıştır⁶². Bu yapılardan yalnızca vâkıfın hanı ile içindeki mescit günümüze iyi durumda gelebilmiştir. Konya'daki emir Kemâleddin Rumtaş Medresesi'nin ise yalnız bir eyvanı ile bazı duvar kalıntıları ayakta.

Sayı belirtilmiş **on dükkândan** altısı **Konya** içinde, üçü **Konya** dışında **Kasaphane** ve **Garipler Çarşısı'nda**, biri **Sarahor köyündedir**. Ayrıca, **Kayseri** içinde sayısı belirtilmemiş dükkanlar da geçmektedir. **Meşhed köyü** ve **Konya'da** birer **ekmek fırını** ve **Kayseri** dışında bir **tuğla fırını** belirtilmiştir.

Medrese vakfiyesi de Selçuklu sultanı **II. İzzeddin Keykavus** zamanında düzenlenmiştir. Sultan, diğer vakfiyedekine benzer ünvanlarla anılmaktadır. Vakıf için de aynı şeyler geçerli olmakla

birlikte, bu vakfiyede görev ünvanının "**Atabeg**" olduğu anlaşılmaktadır.⁶³

Vakfiyeye göre **Celâleddin Karatay**, **Konya** şehri içinde, **Emir Kemâleddin Rumtaş'ın medresesi** hizasındaki caddede medresesini (Res.10-11), dört mezhepten olan alim, fakih ve şeriflere, müderrisin şeriat, hadis, usul ve fur'u ve hilaf ilimlerini bilerek Hanefi mezhebinde olması koşuluyla vakfetmiştir. Vakıf bir veya iki, çok gerekli hallerde üç yıldan fazla kiraya verilemez. Gelir ve ürünlerden önce vakıfların korunması ve onarımına; sonra odaya *hasır*, *zeytinyağı*, *halı* (yaygı) ve *Regaip*, *Şaban*'ın ortası ve *Kadir* gibi üç gecede *mum* almak için harcanır. Medresede; hanefi mezhebinden bir *müderris*, bir *mütevelli*, hanefi mezhebinden olan bir *mu'id*, bir *kapıcı*, bir *feras*, dört mezhepten birer *imam* ile sayısı belirtilmeyen *fakihlerin* bulunduğu anlaşılmaktadır.⁶⁴

Vakfiyeye göre, **Antalya'da** kale içinde **bir cami**; **Antalya'da** kalenin dışında **bir darü's-süleha**; **Konya'da** vâkıfın ve **Emir Kemâleddin Rumtaş'ın medreseleri** (Res.12) olmak üzere **iki medrese**; **Konya** içinde **Buğday Pazarı'nda** **bir han**; **Konya** içinde **Buğday Çarşısı**; **Konya** dışında **Çaşıngir Kapısı'nda** **Kamereddin Mezarı** olmak üzere **bir türbe**; **Antalya'da** **kale**; **Konya'da** emir Kemaleddin Rumtaş Medresesi yakınında **Sultan**, dışında **Çaşıngir kapıları** olmak üzere **iki kapı**; **Divriği'ye** bağlı **Nurşin köyünde** **Saraygün Manastırı** sayılmıştır⁶⁵. Bu yapılardan **Antalya'daki darüssüleha**, **Konya'daki Karatay Medresesi** ve **Konya'daki Kamereddin Türbesi** günümüze gelebilmişlerdir.

Celâleddin Karatay'ın kardeşi **Rumtaş bin Abdullah** adına düzenlenmiş **Konya'daki Mescit ve Zaviye** vakfiyesi de Selçuklu Sultanı **II. İzzeddin Keykavus** zamanında düzenlenmiştir. Kendisinin ve **Celâleddin Karatay**'ın (*taşt ve devat* beyler beyi) ünvanları sayıldıktan sonra, **Kemâleddin Rumtaş bin Abdullah**, "emir, büyük ordu kumandanı, melik ve sultanların dayanağı" olarak nitelendirilmiştir.⁶⁶

Vakfiyede, **Konya'nın** dış kısmında **vâkıfın mescidi**; aynı yerde **vâkıfın zaviyesi**; **Konya'da** **Ayakkabıcılar**, **Garipler** ve **Kasaplar çarşıları** olmak üzere **üç çarşı**; **Konya'da** **İhtiyar Hamamı**; **Konya'nın** dışında **Kasaphane Kapısı** geçmektedir. Bu yapılardan yalnızca

59. Ay.mak., s.113.

60. Ay.mak., s.114.

61. Ay.mak., s.115.

62. Ay.mak., s.82, 111-126.

63. Ay.mak., s.140.

64. Ay.mak., 140-142.

65. Ay.mak., s.141-156.

66. Ay.mak., s.154-156.

vâkıfın Konya'daki mescidi ayaktaadır. Ayrıca, **Konya'da** Ayakkabıcılar, Garipler ve Kasaphane Çarşısı'ndaki **dört dükkândan**, İhtiyar Hamamı mevkiinde bir **fırından** ve bir **hendekten** söz edilir⁶⁷. Mahallelere yöndik bilgiler çok sınırlıdır. **Kayseri** içinde **Münşi Necmeddin** ve **Kayseri** dışında **Emir mahallelerinden** söz edilmektedir.⁶⁸

Ne yazık ki, genellikle yapıların vakıfları belirtilmemiştir. Vakfiyeden, vakıflar dışında (Celâleddin Karatay ve kardeşi Kemâleddin Rumtaş) hiç bir vâkıfın adı saptanamamaktadır. Karahisar'daki Hatip Camii, Kayseri içindeki Behramşah Çarşısı ve Konya dışındaki Kamededdin Mezarı'nın adlarını bakılarak ikisinin vâkıf, birinin de muhtemelen vâkıfın görevini belirleyici bir isimlendirme olduğu varsayılabilir.

Vakfiyedeki ellüç mülkten dördü çarşıların bulunduğu bölgede, yedisi Kayseri'nin dışında Uluslararası Fuar'ın toplandığı Meşhed yakınında, üçü yapıların çevresinde, kadınlara ait üçü Konya'daki Çarşıgır Kapısı yakınında yer alır. Mülklerden biri **sultana** (Kayseri dışı), dördü **emirlere** (üçü Kayseri, biri Konya), biri **"hoca"** (Kayseri) ve üçü **"hacı"** (üçü de Kayseri) ünü taşıyan kişilere, bir **şeyhe** (Kayseri), biri **bezzaza** (Kayseri), biri **keşişe** (Kayseri), altısı kadınlara (dördü Konya, ikisi Kayseri) aittir. Elliüç mülkten onsekizi (üçü Meşhed, ondördü Kayseri, biri Konya) gayrimüslimlere aittir, ayrıca üçü de ihtida olabilir ("Abdullah", ikisi Konya, biri Kayseri).

Sonuç olarak; vakfiyeden han ve medresenin işleyişine ait çok önemli bilgiler elde etmekteyiz. Özellikle han vakfiyesinden, hanın mekanlarının işlevlerine yönelik bazı sonuçlar da çıkarmak mümkündür. Her üç vakfiyede sayılan yapılar ele alındığında; Karahisar ve Antalya'da birer cami; Kayseri'de ve Konya'da birer mescitle, Karatay Hanı'nın içindeki mescit; Konya'da bir zaviye, Antalya'da bir darüssüleha olmak üzere yedi dini yapı dikkati çekmektedir. Buna karşılık, biri Kayseri'de, ikisi Konya'da olmak üzere üç medrese karımıza çıkmaktadır. Ticari yapılar arasında Kayseri'de iki, Konya'da bir şehir içi hanı ile Celâleddin Karatay'ın şehir dışı hanının yanı sıra Kayseri'de iki, Konya'da dört çarşı yer almaktadır. Ayrıca, Konya'da iki ve Celâleddin Karatay'ın hanının bulunduğu Sarahor köyünde bir hamam; Konya'da bir türbe; Antalya'da bir kale; Konya'da üç, Kayseri'de bir olmak üzere dört kapı; Kayseri'de iki kilise; Divriği'nin Nurşin köyünde bir manastırdan söz edilmektedir.

Altunaba vakfiyesindeki mescitlere bir, medreseye iki, hanlara yalnızca bir yapının eklenmesi söz konusudur. Ayrıca, bir de mescitle ilişkili bir zaviyenin XIII. yüzyıl ortalarında inşa edildiği görülür. Böylelikle, küçük de olsa bir yapı topluluğunun varlığından söz edebiliriz. Altunaba vakfiyesinde belirtilen yapıların boyutlarının bilinmemesine karşın, günümüzde hâlâ mimarisi ve süslemeleriyle

dikkati çeken Karatay Medresesi'nin büyük programlı bir yapı olduğunu belirtmek gerekir. Ayrıca çarşılar XIII. yüzyıl ortalarına doğru Kasaplar, Ayakkabıcılar, Buğday ve Garipler çarşılarının eklendiği söylenebilir. Garipler Çarşısı'nın adının yanı sıra özellikle konumu dikkate alındığında belki Keykavus Darüşşifası'nda Ereğli dışında yer aldığı belirtilen Türkmenler Pazarı ile işlevi yüklendiği düşünülebilir.⁶⁹

4. Caca Oğlu Nureddin Cebra'il Vakfiyesi:

Caca oğlu Nureddin Cebra'il'in vakfiyesi, birini tamamlayan ve kısmen yineleyen üç nüsha halinde düzenlenmiştir. İlk nüshayı oluşturan Arapça *İskilip yazması* 10 Şewal 670/10 Mayıs 1272, iki yazmadan oluşan Arapça-Moğolca *Kırşehir nüshaları* 20 Şewal 670/20 Mayıs 1272 tarihli. İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde bulunan İskilip yazması daha çok Kırşehir ve İskilip'teki vakıfları içermektedir. Birinci Kırşehir yazması, Caca oğlu'nun ailesi ile Kırşehir, Kayseri ve Talımegini (Ankara yakınında bir köy ?)'de bulunan vakıfları kapsamaktadır. İkinci Kırşehir yazması ilkinin özeti niteliğindedir; Caca oğlu'nun ailesi ile Kırşehir'deki medresesine ait vakıfları tanıtmaktadır.⁷⁰

Nureddin Cebra'il'in babasının Ceceli aşiretinin beyi Bahâddin Caca olduğu öne sürülmektedir. Nureddin Cebra'il'in 1240 yılında, Selçuklu sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında (1237-46) Kırşehir'de dünyaya geldiği sanılmaktadır. Caca oğlu becerikliliği sayesinde Moğollar ile Selçukluların istikrarlı bir biçimde idare ederek her ikisinin de güvenlerini kazanmış ve Selçuklu emirleri arasına katılmıştır. Selçuklu sultanı III. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında (1266-83) Tokat ve Eskişehir valiliklerinde bulunmuş, vezir ve sipehsalar mertebelerine kadar yükselmiştir. Eskişehir valisi iken onyedinci cami ve zaviye onarttığı, bir cami ve bir han yaptırttığı bilinmektedir. Sonraları Kırşehir valisi olan Nureddin Cebra'il, III. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında, 1277 yılında baş gösteren Cimri ayaklanmasını bastırmakta önemli bir rol oynamıştır. **Kırşehir'deki**, günümüzde cami olarak kullanılan **Caca Bey Medresesi**'ni Kırşehir valiliği sırasında 671/1272 yılında yaptırmıştır (Res.13-14). 1301 yılında Rum Tekfuruları ile çarpışırken şehit düştüğü belirtilen Caca oğlu Nureddin Cebra'il'in tabutu Kırşehir'e getirilerek Caca Bey Medresesi'ndeki türbesine defnedilmiştir.⁷¹

67. Ay.mak., s.156.

68. O.Turan, a.g.m. dipnot 7, s.112.

69. T.Baykara, a.g.e., dipnot 26, s.57.

70. A.Temir, a.g.e., dipnot 10, s.3-7.

71. Caca oğlu Nureddin Cebra'il'in hayatı ve eserleri hakkında bilgi için bkz. Aksaraylı Kerimeddin Mahmud, **Selçuklu Devletleri Tarihi**, çev. M.N.Gencosman, Ankara

Vakfiyenin zamanında düzenlendiği Selçuklu Sultanı III. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ünvanları arasında, "Arap ve Acem hükümdarlarının sahibi, Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi, doğu ile batıda Tanrı'nın ve halifesinin yardımcısı, Selçuk ailesinin tacı, kara ve denizlerin sultanı" sayılabilir.⁷² Vakfın çeşitli ünvanları arasında, "emir ve büyük kumandan, asker besleyerek sınırları koruyan, hayırlı işleri destekleyen, din ve devletin nuru, hükümdar ve sultanları destekleyen" türünde nitelendirmeler belirtilebilir.⁷³

İskilip yazmasından, İskilip'teki medresede bir müderris, bir mu'ld, bir müezzin, bir kapıcı, on talebenin bulunduğu anlaşılmaktadır.⁷⁴

İskilip yazmasında; Kırşehir'de Kunduracılar Pazarı'nda ve medresenin arkasında, Konya'nın dışında ve Arslan köyü'nde, Kayseri'de Nizameddin el-Müstevfi Camii, İskilip'te ve Sultanyüğü'de olmak üzere yedi cami sayılmaktadır. Ayrıca, vakıf tarafından Sultanyüğü'de on yedi cami tamir ettirilmiştir. Kırşehir içinde Hüsameddin Hasan ve Sinaneddin, Eskiciler Pazarı'nda İmam Emineddin ve Sıraceddin, dışında Abd el-Gani, Marangozlar Pazarı'nda İmam Zeyneddin, Bezciler Pazarı'nda Cemal, vakfın, Kassarin Çarşısı'nda Fahreddin Kümssek, Attari Hanı'na bitişik Feramerz, Helvacılar Pazarı'nda Gerbe, Helvacılar Çarşısı'nda Şaban, Taş Pazarı'da Hacı Alişir, dışında Hızır İlyas, Hilya mevkiinde Hacı Musa, Ökse mahallinde adı okunamayan bir mescit olmak üzere Kırşehir'de onaltı, Sultanyüğü'de üç, İskilip'te iki ve Ankara yakınındaki Talimegini köyünde bir olmak üzere yirmiiki mescit belirtilmektedir. Kırşehir'de bir ve Koşhisar'da iki olmak üzere üç darü's-süleha; Kırşehir'de Cacabey Zaviyesi ve Hanıkahı dini yapılar arasında geçmektedir. Ayrıca, Sultanyüğü'deki zaviye de onarılmıştır. Eğitim ve sağlık yapıları arasında Kırşehir çevresinde Havraniye ve İskilip çevresinde Amire medreseleri olmak üzere iki medrese, bir mektep ile İskilip'te ev olarak kullanılan Hastahane'den söz edilmiştir. Ticaret yapıları arasında; Kırşehir'de Attari, dışında Bezciler (iki tane), çevresinde Hasan, Bakkallar Pazarı'nda Pamukçular, Helvacılar Pazarı'nda Kadı Mecdeddin, dışında Mengüce Kamer, içinde iki dışında bir, Taş ve Türkmen Pazarları, Kasapları ve Saraçlar çarşılarında olmak üzere ondört han ile dışında sayısı belirtilmemiş hanlar, Sultanyüğü (Eskişehir)'de Baba ve yanındaki Han olmak üzere iki han, İskilip'te Çarşı yakınında İğdiş Başı Hanı ve Koşhisar'daki Han, Konya dışında Ermen Han olmak üzere ondukuz han; Sultanyüğü'de bir Menzil Hanı; Kırşehir'de Bakkallar, Cerrahin, el-Musa?, Helvacılar, Kasaplar, Kassarin (Çırpıcılar), Kunduracılar, Sekkakin (Bıçakçılar), Türkmen Pazarı adı verilen yedi çarşı ile İskilip'teki Çarşı olmak üzere sekiz çarşı; Kırşehir içinde Bakkallar, Ermeniler, Eskiciler,

Helvacılar, Kasaplar, Kassarlar, Kunduracılar, Türkmen pazarları ile adı belirtilmemiş bir pazar, dışında Bezciler, Marangozlar ve Taş pazarları olmak üzere oniki pazar sayılmaktadır.

Ayrıca, Kırşehir içinde Eşiklü ile çevresinde Kayataşı, vakıf konağı yanında bir, Kırşehir çevresinde Köse Ali ile Malya köyündeki adı belirtilmemiş hamamlar olmak üzere beş hamam ile İskilip'te kale yakınında Emir Yakub, eski ve Yeni hamamlar olmak üzere üç ve Konya dışında Larende Kapısı'nda Sultan Hamamı olmak üzere toplam dokuz hamam; Kırşehir çevresinde Köse Ali Çeşmesi; Sultanyüğü'de ırmak üzerindeki Köprü; Kırşehir'de Caca Bey ve Devlet Hatun türbeleri olmak üzere iki türbe; Kırşehir'de üç konak; Kırşehir dışında Cemale ve Kırşehir köylerinde bir, İskilip'te adı belirtilmemiş bir kale olmak üzere üç kale; Kırşehir'de bir sur; Kara ağaç Barık köyünde Güvercin Burcu olmak üzere bir burç; Konya'da Larende, Tabakçılar ve Halkabeguş ile Kırşehir'deki Kale kapıları olmak üzere dört kapı; Konya'da Tabakçılar Kapısı yanında bir su dolabı; Kırşehir'de üç savma; Kırşehir'de bir kilise geçmektedir.

Ayrıca, Kırşehir'de Sekkakin Çarşısı'nda Bezciler, dışında Taş Pazarı'da Hallaçhane olmak üzere adı belirtilmiş iki dükkan ile adları belirtilmemiş yirmisekiz dükkan ve Ermeniler Pazarı'nda bir kebab evi, İskilip'te Bedreddin Muhammed Halebi, çarşı içinde Demirci Kanglı, Çarşı yakınında Güvenç ve Sinan el-Cümdi, Hassa, Tokar olmak üzere altı dükkan ile adları belirtilmemiş Çarşı'daki ondört dükkandan; Kırşehir-Aksaray yolunda bir buzhaneden; Kırşehir içinde ve çevresinde üç mengenehaneden; Kırşehir'de altı fırından; biri İskilip'te, diğerleri Kırşehir'de olmak üzere ondört değirmenden; biri Kırşehir çevresinde, diğeri Konya'daki Ermeni Mezarlığı olmak üzere iki mezarlıktan ve Kırşehir'deki bir hendekten söz edilmektedir.⁷⁵ Sultanyüğü'deki Baba Han'ın içinde bez, yünlü ve ipekli kumaşlar pazarı bulunduğu da belirtilir.⁷⁶ Evlerden birinin sofalı ve yedi odalı olduğu dikkati çekmektedir.⁷⁷

Kırşehir içinde Cemaleddin Musa, Esed el-Muhtesib, Kunduracı Ruzbe mahalleleri ile dışında Caca Bey, Hoca Salah ve Seyyid Ali mahalleleri ve çevresinde Hoca Musa, Sa-

1943, s.1162; C.H.Tarım, Kırşehir Tarihi Üzerine Araştırmalar, I, Kırşehir 1938, s.65-47; E.B.Şapolyo, Kırşehir Büyükleri, Ankara 1967, s.5-12.

72. A.Temir, a.g.e., dipnot 10, s.103-104.

73. Ay.es., s.104-105.

74. Ay.es., s.96.

75. Ay.es., s.97, 107-129.

76. Ay.es., s.128.

77. Ay.es., s.127.

deddin Mudud, Kayseriye dışında el-Esasiye? mahalleleri olmak üzere **dokuz mahalleden** söz edilmiştir.⁷⁸ Ayrıca, **İskilip'teki Büyük Cadde ile Kırşehir'deki Kalburcular ve Terziler sokakları** belirtilmiştir.⁷⁹

Kırşehir yazmalarından ilkinden; medrese, cami ve türbede bir *müderris*, bir *mu'id*, yirmi-dört *talebe*, bir *hatib*, bir *muarriif* (camide hayır sahiplerinin adlarını sayan müezzin), bir *kütüphaneci*, iki *müşerriif*, bir *nakib* (şeyh yardımcısı), bir *fakih* (vâkıfın çocuklarını okutan), bir *muallim* (fakir çocukları ücretsiz okutan), iki *halfe* (yemin eden), dört *hafız* (vâkıfın türbesinde Kur'an okuyan) bulunduğu anlaşılmaktadır. Hanikah'ta bir *hanikah şeyhi*, bir *kapıcı*, bir *hademe*, bir *aşçı*; zaviyede bir *zaviye şeyhi*, bir *hademe*, bir *aşçı*; dar üs-sülehada bir *dar üs-süleha şeyhi*, bir *hademe*, bir *aşçı*; Kayseri'deki mescitte bir *hatib*, bir *müezzin*, bir *kayyum* (hademe), bir *muarriif*in görev yaptığı saptanabilmektedir.⁸⁰

Kırşehir yazmalarında; **Kırşehir'de Harman yerinde Cemal**, Akbayır'daki **Hacı Musa** ve adı belirtilmemiş Kafire bağlarındaki **bir mescit** ile **Talimegini'deki bir mescit** olmak üzere **dört mescit**; **Kırşehir'de Cemal Vakfı Medresesi** ile **Talimegini'deki bir medrese** olmak üzere **iki medrese**; **Kırşehir ve Koşhisar'da** adları belirtilmemiş **birer hamam** olmak üzere **iki hamam**; **Kırşehir çevresinde Hilya, Koru** ve adı belirtilmemiş **Çeşme** olmak üzere **üç çeşme** ile sayısı belirtilmemiş **çeşmeler**; **Kırşehir çevresinde Hatip İni Türbesi**; **Koşhisar'da Vâkıfın Konağı**; **Kırşehir çevresinde Cemale Kalesi**; **Kırşehir çevresinde Kilise** vakfı sayılmıştır.⁸¹

Vakıflar ve mülkler, karışıklığa ve yinelemele-re yol açmamak için bütün halinde verilecektir. Vakıf olarak belirtilen **Kırşehir'deki onyed**i yapıdan onbiri mescit biri medrese, ikisi ise kiliseye aittir. Geniye kalan üç vakfın yalnızca vakıf adları belirtilmiştir. Vakıflardan yalnızca üçünün çarşılar çevresinde olduğu anlaşılmaktadır. Üçü *imam* vakfıdır, üç vakfın ise "*hacı*" ünü taşıyan kişilere ait olduğu görülmektedir.

Mülklere gelince; 234 mülkten elliüçü Kırşehir'in içinde, otuzu dışında, yetmiş çevresinde ve onu çevre köylerde yer almaktadır. Şehir içindekilerden otuzbiri ticaret yapıları çevresindedir. Şehir dışı olarak belirtilen, ancak konumlardan şehre çok yakın oldukları anlaşılan mülklerin sekizi hanlar ve pazarların bulunduğu kesimdedir. Aksaray yolunda bir, İskilip ve çevresinde yirmidört, Koşhisar ve çevresinde onbeş, Konya dışında onbeş, Sultanyüğü'de onbir, Aksaray'ın bir köyünde (Ağır-lu) üç, İspir çevresinde iki mülkten söz edilmektedir. Mülklerden birinin sahibi *müşrif* (vakıf malını koruyan; Kırşehir), birinin *melik* (Sultanyüğü) yirmüçünün *emir* (ondört Kırşehir, iki Sultanyüğü, bir Aksaray Ağır-lu köyü, dört İskilip, bir Koşhisar, bir Konya), üçünün *Türkmen beyi* (Kırşehir), biri-

nin *kadı* (Kırşehir), birinin *muhtesib*; (Kırşehir), birinin *katip* (Kırşehir), dördünün *imam* (Kırşehir), birinin *müezzin* (İskilip), birinin *hafız* (Kırşehir), ikisinin *vaiz* (Kırşehir), birinin *seyyid* (Kırşehir), üçünün *ahi* (Kırşehir, İskilip ve Konya), birinin *fakih* (Koşhisar), ikisinin *cündi* (cipahi; İskilip), birinin *neccar* (Kırşehir), ikisinin *sarra*f (Kırşehir), birinin *nehhas* (bakırcı; Sultanyüğü), üçünün *tabbak/debbağ* (deri taciri; Kırşehir), birinin *dokumacı* (Kırşehir), birinin *hallaç*, birinin *kunduracı* (İskilip), birinin *sabun*i (sabun taciri), ikisinin *natur* (bağ bekçisi veya hamamcı; Kırşehir, Koşhisar), birinin *çalgıcı* (İskilip), ondördünün "*hacı*" (onbiri Kırşehir, biri Aksaray Ağır-lu köyü, ikisi Konya Ahmed Han köyü) ve altısının "*hoca*" (beşi Kırşehir, biri aksaray Ağır-lu köyü) ünü taşıyan kişiler oldukları anlaşılmaktadır. Üç mülk sahibi (iki Kırşehir, bir İskilip) kadındır. Beşinin zımmi (dört İskilip, bir İspir), birinin Yahudi (İskilip) olduğu belirtilir. Ayrıca adlarından, dördünün (iki Konya, bir İskilip, bir Kırşehir) de gayrimüslim olduğu varsayılabilir. Biri hükümdar mülkü olarak geçmektedir. Mülklerden üçünün sahibi Habeşli (Koşhisar)'dır. İki mülk de Yemen mülkü olarak adlandırılmıştır (Kırşehir). Ziyâeddin arazisi mülkünün ise, İskilip'teki zımmi köyünde bulunduğu belirtilmiştir.

Vakfiyede onaltı çiftlikten (onikisi Kırşehir'e, ikisi Ankara'ya, ikisi İskilip'e ait), bir bölümü üzüm-lük olan yirmibir bağdan (onbiri Kırşehir'e, dokuzu İskilip'e, biri Koşhisar'a ait), iki ağaçlıktan (İskilip'e ait), bir koruluktan (Kırşehir'e ait), iki fidanlıktan (İskilip'e ait), bir bahçeden (Kırşehir'e ait) söz edilmektedir. Ayrıca, bağları ve tarlaları sulayan birçok kanal sayılmaktadır.

Üç vakfiyedeki verileri toplu olarak değerlendirerek olursak; Kırşehir'de iki cami, ondokuz mescit, bir zaviye, bir hanikah, bir darüssüleha, iki medrese, bir mektep, ondört han, yedi çarşı, oniki pazar, altı hamam, üç çeşme, üç türbe, üç konak, üç kale, bir sur, bir burç, bir kapı, bir mezarlık ve bir hendekle Kırşehir-Aksaray yolunda bir buzhaneye karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca, Kırşehir'de iki kilise bulunduğu da anlaşılmaktadır. Kırşehir ve çevresindeki yapı sayısı seksen altıdır. İlk sırayı ticaret ticaret yapıları, ikinci sırayı ise dini yapılar almaktadır. Bu döküm, Kırşehir'de ticaret hayatının ne denli gelişmiş olduğunun somut bir göstergesidir. Şehirdeki Türkmen pazarları adı verilen çarşı, içindeki han ile ermeniler pazarının varlığı da dikkat çekicidir. Hanların, çarşıların ve pazarların adlarının yanı sıra, vakıf ve mülk sahibi kişilerin meslekleri de, bezcilerden pamukçulara, saraçlardan attarlara, kunduracılar, bıçakçılara, marangozlardan demircilere, helvacılardan kalburculara, terzilerden cerrahlara kadar ve daha sayamadığı-

78. Ay.es., s.110-119.

79. Ay.es., s.110, 117, 124.

80. Ay.es., s.96, 99-101.

81. Ay.es., s.131-146.

mız birçok alanda kanımızca örgütlü bir lonca teşkilatının varlığını fazlasıyla kanıtlayacak niteliktedir. Bu sonuç, Kırşehir'in XIII. yüzyılın 3. çeyreği başlarındaki zenginliğini de gözler önüne sermektedir. Ne yazık ki, bu yapıların çok büyük bir bölümü günümüze gelememiştir. Bu sonuçta, Caca oğlu Nureddin'in güçlü kişiliğinin de hiç kuşkusuz önemli bir yeri olsa gerektir.

Kırşehir'deki zengin yapılara ek olarak, İskilip'te bir cami, iki mescit, bir medrese, bir darüşşifa, bir han, bir çarşı, üç hamam, bir kale olmak üzere onbir; Sultanyüğü'nde bir cami, üç mescit, iki şehir içi hanı, bir menzil hanı, bir köprüye ek olarak onarılmış onyediy mescit ve bir zaviye olmak üzere yirmialtı; Konya'da iki cami (biri köyünde), bir han, bir hamam, üç kapı, bir su dolabı olmak üzere sekiz; Koşhisar'da iki darüssüleha, bir han olmak üzere üç; Talimegini'de bir mescit ve bir medrese olmak üzere iki yapı karışımıza çıkmaktadır. Bu yapılar da dikkate alındığında, Caca oğlu Nureddin Cebra'il'in vakfiyesindeki yapı sayısı yüzotuzaltıya çıkmaktadır.⁸²

5. Sahip Ata Fahreddin Ali'nin Konya İmaret ve Sivas Gök Medrese Vakfiyeleri:

Sahip Ata Fahreddin Ali'nin ilk vakfiyesi Konya'da bulunan İmaret'e aittir. Arapça yazılmış vakfiye orijinal değildir ve 17 Rebiü'l-ahır 1317/14 Ağustos 1899'da aslından kopya edilmiştir. Asıl vakfiye Şaban 663/Mayıs 1264 başında düzenlenmiş, 664/1265 ve 679/1280 tarihlerinde eklemeler yapılmış ve üçü 679/1280 yılında tek vakfiye haline dönüştürülmüştür.⁸³

Vakfiyesinde de belirttiği gibi, Sahip Ata Fahreddin Ali'nin asıl adı *Ali bin Hüseyin el-Hac Ebubekir*'dir. İbn Bibi'de *Sahip Fahreddin Ali* olarak geçmekte ve Baycu'nun Anadolu'ya ikinci seferi sırasında *adliye nazırlığı* ve *büyük sahiplik adliye emirliği*, Sultan II. İzzeddin Keykavus zamanında *vezirlik* ve *sahiplik* görevlerinde bulunduğundan söz eder⁸⁴. Aynı bilgiler Aksaray'da de yer almakta, ek olarak 1259'da *saltanat naibi* olduğunu ve 25 Şevval 687/23 Kasım 1288'de öldüğünü, hattatlık sanatında usta olduğunu belirtir.⁸⁵

Vakfiyede, *Konya'lı Ali bin Hüseyin el-Hac Ebu Bekir* olarak adlandırılan vâkıfın ünvanları arasında, "sahib-i azam, doğu ve batı vezirlerinin hakimi, halkın sığınağı, yaratıkların imdadına yetişen, devlet ve dinin iftihar, islam ve müslümanların müftüsü, melik ve sultanların emiri, iyilik, menkibe mefahir ve cömertliklerin babası" sayılmaktadır.⁸⁶

Vakfiyede görevliler ve maaşları belirtilirken *mütevelli ve nazır, cabi (tahsildar), mimar, iki*

mu'td, nakib, mescidin imamı, müezzın, ferraş, ve katibten söz edilmektedir. Evkafın hiç birinin değiştirilmesinin veya şartlarının birinin tebdilinin hiç kimseye helal olmayacağı belirtilmiştir.⁸⁷

Vakfiyede; **Karaarslan ve Kemahlı Şerefeddin Camii**; İmaret'in bitişiğinde ve eski Çarşı'da olmak üzere **iki mescitten**; vâkıfın medrese ve mescidine bitişik **minareden**; vâkıfın ve Konya dışında Baba Mehilas yakınında olmak üzere **iki imaretten**; Konya içinde, Attar Armağanşah mahallesinde **Ermen Hanı**'ndan; **Yeni Çarşı**, **Eski Çarşı** ve vâkıfın yanındaki **Cami Çarşısı** olmak üzere **üç çarşıdan**; **Odun Pazarı**'ndan; **onaltı dükkân** ile **külâhçılardan**; Konya içinde **üç ev** ile Konya dışında **evlerden**; **Sultan ve Aksaray kapıları** olmak üzere **iki kapıdan** söz edilmektedir. Ayrıca, Konya dışında, Baha Mehilas yakınında **iki bağ** ile Konya dışında **iki sebzelik** vakfiyede geçmektedir.⁸⁸ Sayılan yapılardan yalnızca vâkıfın imareti (medresesi, mescidi ve minaresi ile) kısmen günümüze gelebilmiştir. İnce Mina-reli Medrese (Dar'ül-hadis) olarak bilinen yapı, giriş bölümü ve yanındaki mekanlar yıkılmış ve çeşitli dönemlerde onarımlar geçirmiş olmasına karşın özgünlüğünü büyük ölçüde korumaktadır (Res.15-16). Vakfiyede belirtilen minaresi özgününde çift şerefeli olduğu halde, 1901 yılında düşen yıldırım sonucunda birinci şerefesinin üstü yıkılmıştır. Medresenin kuzey cephesinin doğusuna bitişik ve bugün örtüsü olmayan mescidin ise yalnız güney duvarı özgünlüğünü kısmen korumaktadır. Karaarslan ve Kemahlı Şerefeddin Camii Şerifi ise, 1636 yılında yıktılarak yeniden inşa ettirilmiştir.

Vakfiyede **Aksaray Kapısı**, **Attar Armağan Şah ve Merendi** olmak üzere **üç mahalle** belirtilmektedir.⁸⁹ Bunlardan Aksaray Kapısı'nın şehir dışında, diğer ikisinin içinde olduğu anlaşılmaktadır.

82. Z.Bayburtluoğlu, "Caca Oğlu Nureddin'in Vakfiyesi'nde Adı Geçen Yapılar", *Vakıflar Dergisi*, XXV (1995), s.5-8'de, 20 mescit, 19 han, 10 hamam, 7 cami, 5 medrese, 3 çeşme, 2 türbe, 2 zaviye, 1 buzthane, 2 kale, 1 darüssüleha, 1 hanıkah, 2 köprü ve 1 mektebin adları ve bulundukları merkez belirtilmiştir.

83. Vakfiyenin arapça bir sureti, Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 592 no.lu defterin 100-103. sayfa da, 9. sırada kayıtlıdır. S.Bayram-A.H.Karabacak, *a.g.m.*, dipnot 11, bil.s.32, 40.

84. İbn Bibi, *a.g.e.*, dipnot 20, s. 255-256 (adliye nazırı/emiri), 265-266 (vezir-sahip).

85. Aksaraylı Kerimüddin Mahmud, s.136, 153; 151, 227. Ayrıca bkz. M.Ferit (Uğur)-M.Mesut (Koman), *Selçuk Veziri Sahip Ata ile Oğullarının Hayat ve Eserleri*, İstanbul 1934.

86. *Ay.mak.*, s.38.

87. *Ay.mak.*, s.40.

88. *Ay.mak.*, s.34-40.

89. *Ay.mak.*, s.34,39.

Yirmialtı mülkten beşi çarşıların bulunduğu yerdedir. Bir mülk imaretin yanında, onbir mülk üç mahalle çevresinde, dört mülk Konya dışındaki Baba Mehilas bağı yakınında toplanmıştır. Üç mülk Konya dışındaki Melisya köyünde, bir mülk ise Ahmed Han köyü yolundadır. Mülklerden ikisinin sahibi *kettan* (pamukçu), biri *bezzaz*, biri *billurcu*, biri *anbarcı*, biri *dellal*dir. Üç mülk kadınlara aittir. Yedi mülk sahibinin gayrimüslimlerden olduğu anlaşılmaktadır.

Arapça olan *ikinci vakfiye Sivas Gök Medrese'ye* aittir (Res.12). Konya İmaret vakfiyesi gibi 679/1280 tarihli olmakla birlikte, elimizdeki nüshası 12 Ramazan 1331/12 Ramazan 1331/12 Ağustos 1913 tarihli'dir.⁹⁰

Vakfiyede, dönemin sultanı III. Gıyaseddin Keyhüsrev, kitabelerinden daha çok ünvanla birlikte belirtilmiştir. Bunlar arasında "sultan-ı azam, arap ve acem meliklerinin büyüğü, islam ve müslümanların dayanağı, fatihler babası" gibi ünvanları da yer almaktadır. Vakıf için ise, birçok ünvanı arasında "sahib-i azam, alemin ıslah edicisi, şeriatın istinatgahı, meliklerin, emirlerin, vezirlerin iftihan" gibi ünvanlarının yanı sıra adı "Ali b. Hüseyin b. el-Hac Ebu Bekir Konevi" olarak belirtilmiştir.⁹¹

Vakfın medreseyi müslüman fırkalarından fakihler, hukukçular, alimler, öğrenciler, müslüman yoksullar ve alevilere vakfettiği, fıkıh ve bunu tamamlayıcı şer'i ilimler ve dini hükümlerin tahsili için onlara mesken kıldığı vurgulanmıştır. Medresede bir *mütevelli*, bir *cabi* (tahsildar), bir *müşrif*, bir *müderris*, İki *mu'it*, üç *imam*, iki *müezzin*, bir *kütüphaneci*, bir *kapıcı*, bir *ferraş*, yirmi *öğrencinin* bulunması; *müderrisin şafi'i*, *muidlerin şafi'i ve hanevi mezhebinden* olması şart koşulmuştur. Ayrıca *mütevellinin* ve *tahsildarın* vakfın gelişip artmasına, koruma ve onarımına çalışmaları, vakfın onarımına bakan *ustanın* da görev yapması şart kılınmıştır.⁹² Bekar olanların gece ve gündüz, evli olanların haftanın en az iki günü gece ve gündüz medresede kalması; vakfın, medresenin yakınına yaptırdığı *Dar-ı Ziyafet*'te yılın her günü pişirilen koyun, keçi veya sığır etinin birer okka ve ikişer okka pidenin otuz kişiye dağıtılması; *aşçı*, *kapıcı* ve *ferraşın* tertip edilmesi şart koşulmuştur.⁹³ Ramazan'ın Cuma geceleri *müderris*, *muidler* ve *öğrencilerin aleviyye* adlı bir kıyafet giymeleri; mübarek gecelerde aydınlatma için *mum* yakılması, yaz-kış medresenin halkın toplandığı kısımlarına aydınlatma için *likid* veya *bezir* yağı yakılan *kandil* asılması, kışın mutfakta yakılmak üzere *odun*, temizlik ve abdest için *ibrik* alınması gerekli görülmüştür.⁹⁴

Vakfiyede belirtilen yapılar dikkate alındığında; dini yapılar arasında Attarlar Çarşısı'ndaki **Attarlar**, Çarşı Kapısı yakınındaki **Cemaleddin**, Si-

vas dışında Necmeddin ve Kemaliye medreseleri yanında **Hacı Zeki**, Semmani Hanı yakınında **İki Kardeş**, Kale Kapısı karşısında ve Medrese-i Sahibiyye-i Fahriyye (Gök Medrese) içinde **Sahip Ata** ve sur yakınında Koyun Pazarı'nda **Kazvini mescitleri** olmak üzere **altı mescit**; **Şerefü'd-din Osman Salsali Zaviyesi** ve Tokat Kapısı'ndaki **Sultan Hanıkahı**'ndan söz edilmektedir. Eğitim yapıları olarak **Bulgarlı (Bulgari)**, Necmeddin Candar Hanı ve müslüman mezarlığı yanında **Hamalı Emirü'd-din Ali**, **Hatibi**, eski Han yanında **Hokkabaz (Baha Beg)**, **Kadı Necmü'd-din**, Hacı Zeki Mescidi yanında **Kemaliye**, Kale Kapısı karşısında **Medrese-i Sahibiyye-i Fahriyye**, Sivas dışında **Medrese-i Şerife** ve **Necmü'd-din**, Attarlar Çarşısı'nda, Attarlar Mescidi yakınında **Selçukiyye**, **Şemsü'd-din el-Cezri** ve **Tusi Necmeddin**, Attarlar sokakta **Şubaşı medreseleri** olmak üzere **onüç medrese** geçmektedir. Vakfın medresesinden, "ilim adamlarının oturmalarına mahsus yazlık, kışlık odaları, bir abdestliği, biri sağ, diğeri sol tarafta iki minareyi, girişinde bir mescidi müştemil, binası muhkem ve avlusu geniş" olarak söz edilmektedir.⁹⁵ Ticaret yapıları arasında **Büyük**, **Ermeni**, **Eski**, Attarlar Mescidi yakınında **Kamilüddin Mansur** ve **Nizameddin**, **Necmeddin Candar**, **Semmani** (Yağcı) **hanları** ile adı belirtilmemiş **bir han** olmak üzere **sekiz han**; **Eski** ve **Yeni Kapan** olmak üzere **iki kapan**; **Akgallar**, **Aşçılar**, **Attarlar**, **iki Bakkallar**, **Bıçakçılar**, **Demirciler**, **Harartın (Harratin?; çıkırıkcı doğramacı ?)**, **Haremeyn**, **Kasaplar**, **Kassarlar**, **Sevvakin** (Pazaracı) ve **Sultan çarşısı** olmak üzere **onüç çarşı** ile **Koyun** ve **Buğday pazarları** olmak üzere **iki pazar** sayılmaktadır. Ayrıca, bir de **Demirciler Odası** dikkati çekmektedir. Büyük bölümü ticaret dokusu çevresinde yer alan **yüzsekiz dükkan** bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu dükkanlardan bir **karhane (imalathane)**, üç **tagbah**, dört **ekmekçi**, iki **kasap**, bir **masara** (yağhane), bir **oduncu**, bir **samuran** (kürkçü) dükkanı dikkati çekmektedir. Ayrıca, vakfın medresesi yakınında çifte hamam olarak yapılmış **Şahne Hamamı**; Attarlar Mescidi yakınında **Ali Çavuş** ve **Ahmed Şah** ile vakfın medresesindeki **iki çeşme** olmak üzere **dört çeşme** ve Attarlar Mescidi yakınında **Sakiyye (su dolabı)** belirtilmiştir. Sahiplerinin isimleriyle birlikte verilen **beş evin** yanı sıra, **altı evle** sayısı belirtilmemiş **Yahudi evlerinden**, Sivas'ın dışında ev yerlerinden söz edilmektedir.

90. Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi 604 no.lu defterin 67-73. sayfaları arasında 90 sıra numarası ile kayıtlıdır. Bkz. **Ay.mak.**, s.34, 52.

91. **Ay.mak.**, s.52.

92. **Ay.mak.**, s.53, 55.

93. **Ay.mak.**, s.53-55.

94. **Ay.mak.**, s.56.

95. **Ay.mak.**, s.53, 55, 57, 59.

Beldenin suru ve kale suru ile Çarşı, Kale, Kayseriyye, Sultan ve Tokat kapıları olmak üzere *iki sur ve beş kapı* vakfiyeden belirlenebilmektedir. **Müslüman ve Hristiyan mezarlıkları** olmak üzere *iki mezarlık* karşımıza çıkmaktadır. Sivas içinde ve çevresinde bahçeler, bostanlar, çiftlikler, otluk, ahırlar bulunduğu da anlaşılmaktadır. Ayrıca, **bir manastır ile iki kilise** de dikkati çekmektedir. Kiliselerden birinin Aşçılar Çarşısı'nda, diğerinin Yaşlı Kilise köyünde bulunduğu anlaşılmaktadır.⁹⁶

Mahalleler açısından en zengin vakfiye olarak değerlendirebiliriz. Sivas'ta bu dönemde *onbir mahalle* saptanmaktadır. Ticaret yapılarından mescit ve medreselere kadar en çok yapının yer aldığı mahalle, *Attarlar sokağının* da bulunduğu *Kamnatyan* mahallesidir. Bunu sırasıyla *Karaca, Medrese-i Mübareke ve Subaşı Medresesi* mahalleleri izlemektedir.⁹⁷

Vakıflara gelince; kırkbeş vakıftan yirmibiri yapılara aittir. Bu yapılardan birinin kilise, diğerinin manastır olması dikkat çekicidir. Bu vakıflardan birini *kadı*, diğerinin *hokkabaz* vakfı olduğu anlaşılmaktadır. Bir vâkıf Hamalı, bir vâkıf ise Kazvinli'dir. Geriye kalan yirmidört vakıftan biri *beylerbeyi*, biri *subaşı*, biri *candar*, biri *atabey*, ikisi *çavuş*, biri *bakkal* vakfıdır. Üç vakıf sahibi "Hacı" ünü taşımaktadır ve ikisinin vakfı ticaret dokusu içindedir. İki vakfın sahibi kadındır. Vakıf sahiplerinden biri Bulgaryalı, diğeri İsfahanlıdır.

Doksanbeş mülkten otuzbiri ticaret yapıları çevresinde, onu diğer yapıların yakınında, dokuzu şehir kapılarının civarındadır. Mülklerden onbeşinin mahalle adları da belirtilmiştir. Ayrıca, Sivas dışında, Hoca İshak bahçesi yakınında da üç mülkten söz edilir. Mülklerden birinin *Belediye* mülkleri olarak belirtilmesi dikkat çekicidir. Bir mülk de *Divar Sahibi* mülkü olarak geçmektedir ve yeri de *Sultan Çarşısı*'dır.⁹⁸ Dört emir, bir *muhtesib*, bir *kadı*, bir *subaşı eşi*, bir *baba*, bir *üstad*, bir *attar*, bir *ekmekçi*, bir *bakkal*, bir *kazzaz* (ipek taciri), bir *terzi* mülkünden de söz edilmektedir. Ayrıca, altı mülk sahibi "hacı" ve "hoca" ünleri taşımaktadır ve bu mülklerin tümünün ticaret dokusu içinde veya yakınında olduğu belirlenebilmektedir. Bu mülk sahiplerinden biri bakkal olarak geçmektedir. Kadınlara ait altı mülk belirlenebilmiştir. Mülklerden yalnızca ondördünün kesinlikle gayrimüslimlere ait olduğu belirlenebil-

mektedir. Ancak, Sivas'ın içinde, Kasaplar Çarşısı'ndaki Yahudi Mahmud vereseşi mülkü ifadesi, müslüman olmayanların bir bölümünün de Arapça isimler taşıyabileceğini ve bir bölümünün ihtida olabileceğini düşündürmektedir. Ayrıca, mülk sahibinin adı ve Ermeni olduğu belirtilen bir mülkten de söz edilmektedir. Mülk sahiplerinden biri İsfahanlı, biri Şamlı, biri Tiflisli ünü taşımaktadır. Ayrıca, özel arazilerden ve özel mülklerden de söz edilmektedir.⁹⁹

Sonuç olarak; Sahip Ata Fahreddin Ali'nin vakfiyeleri, Caca oğlu Nureddin Cebra'il vakfiyelerinden sonra yapılan, vakıf ve mülk sahipleri açısından en zengin vakfiyedir. Birinci vakfiyede yalnızca Konya'daki, ikinci vakfiyede ise Sivas'taki yapılar ele alındığından, Caca oğlu Nureddin vakfiyesinden farklı olarak, önce ayrı bir değerlendirmeye gitmek mümkündür. İlk vakfiyeden Konya'da iki imaret (biri vâkıfın; medrese, mescit ve minareden oluşuyor), bir cami, iki mescit (biri vâkıfın), bir han, üç çarşı, bir pazar, iki kapı, çok sayıda dükkan ve evler bulunduğu anlaşılmaktadır. Daha zengin veriler sunan ikinci vakfiyede ise, Sivas'ta altı mescit, bir zaviye, bir hanikah, onüç medrese, sekiz han, iki kapan, onüç çarşı, iki pazar, bir çifte hamam, dört çeşme (ikisi vâkıfın medresesinde), bir su dolabı, iki sur, beş kapı, bir manastır, iki kilise (biri Sivas'ın köyünde) ve iki mezarlık karşımıza çıkmaktadır. İkinci vakfiyede medreselerin çokluğu dikkatimizi çekmektedir.

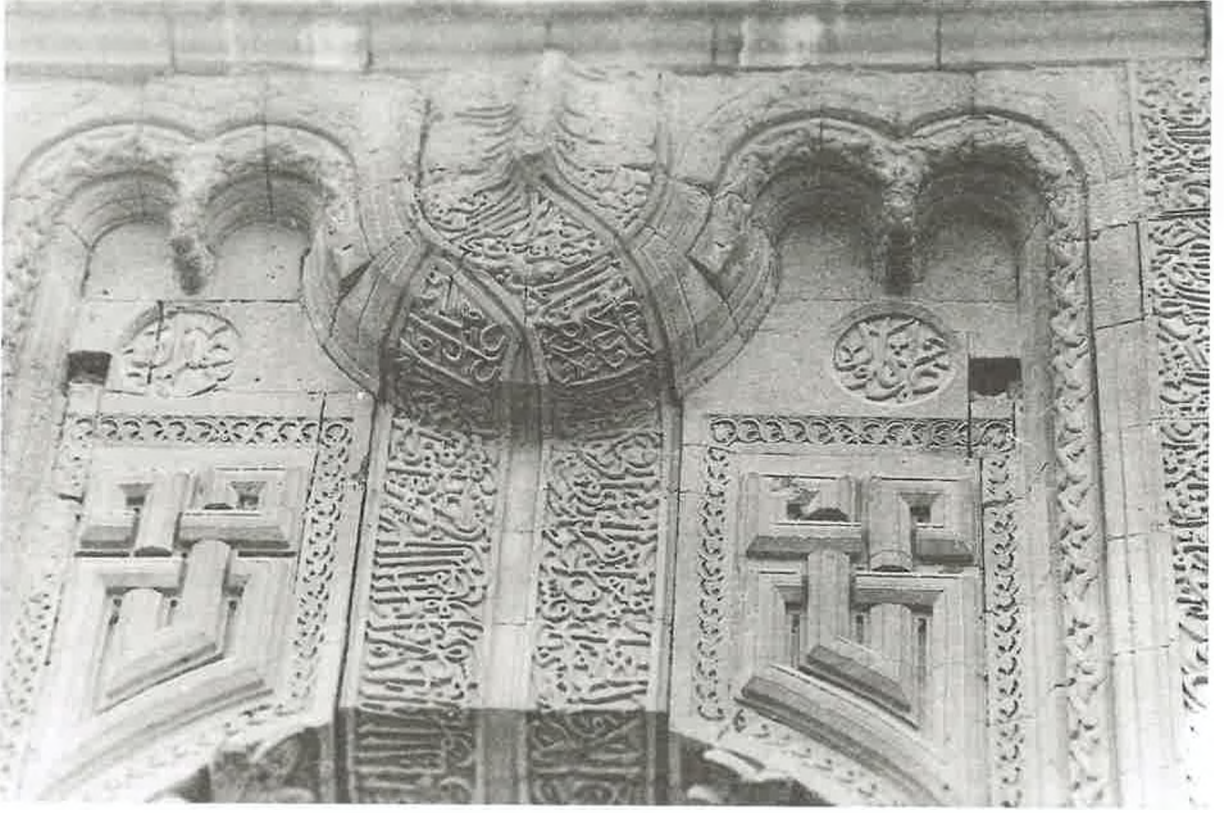
Bu yazımızda amacımız kültürel tarih açısından bize, yalnızca bir bölümüne ayrıntılı değinebildiğimiz konularla ilgili çok önemli veriler sunduğuna inandığımız beş vakfiyeyi tanıtmak olmuştur. Yayınlanmış Selçuklu vakfiyelerinin tümünü ele almadan, sağlıklı bir değerlendirme yapmamız mümkün değildir. Bu yazıyı, devam etmeyi düşündüğümüz vakfiyelerle ilgili çalışmamızın ilk aşaması kabul ediyoruz. En büyük dileğimiz, elliyi aşkın olduğu belirtilen Selçuklu dönemi vakfiyelerinin zaman geçirilmeden dilimize kazandırılmasıdır. Vakfiyelerin verileri değerlendirilmeden, Selçuklu dönemi ve sanatı konusunda sağlıklı bir sonuca ulaşılabileceği kanısında değiliz.

96. Yapılar için bkz. *Ay.mak.*, s.35, 53-60.

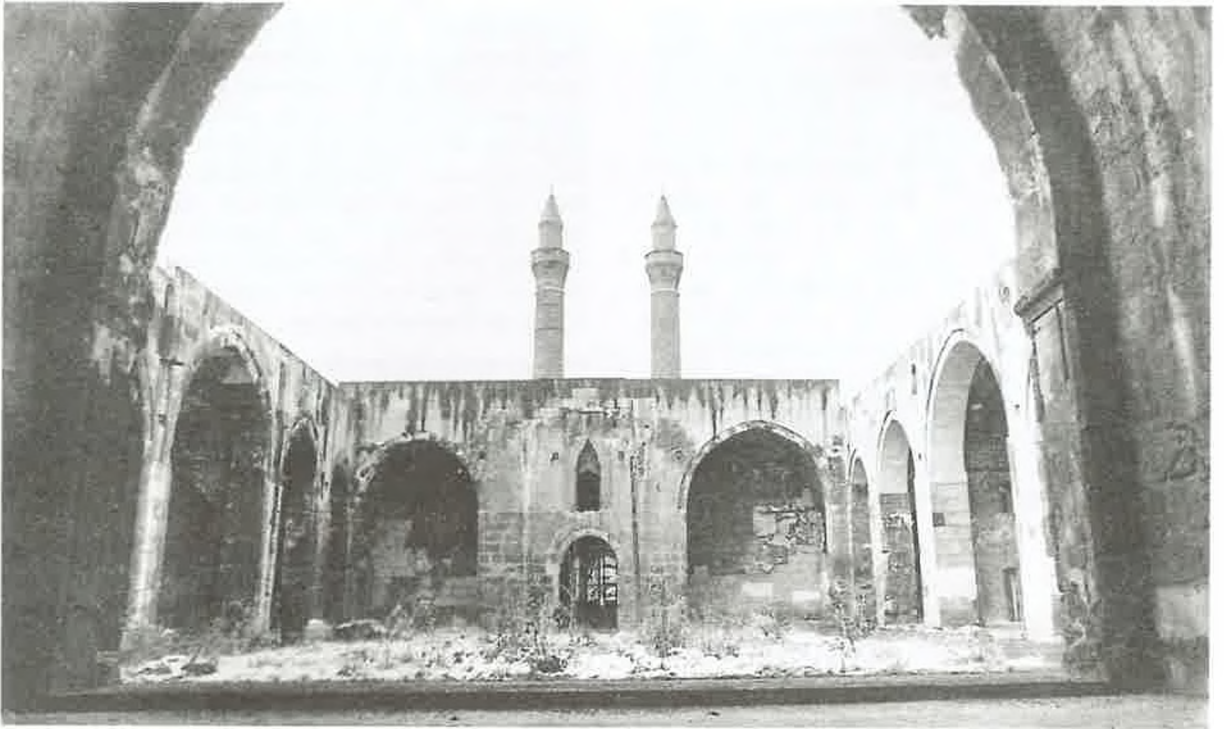
97. *Ay.mak.*, s.36, 54-58.

98. *Ay.mak.*, s.58.

99. *Ay.mak.*, s.54, 58-59.

Konya İnce Minareli Medrese, portal, ayrıntı.

Sivas Keykâvus Darüşşifası, avludan bir bakış.

Res. 1: Konya İplikçi Camii güney cephesi ve Altunaba Medresesi'nin günümüze gelen mekanı (1986)

Res. 2: Konya Altunaba Medresesi, kübik mekan, güneybatıdan görünüm (1994)

Res. 3: Konya İplikçi Camii, kuzey cephe (1994)

Res. 4: Konya Alaeddin Camii, kuzeycephe (1996)

Res. 8: Kayseri Malatya, Karatay Han, güneyden görünüm (1994)

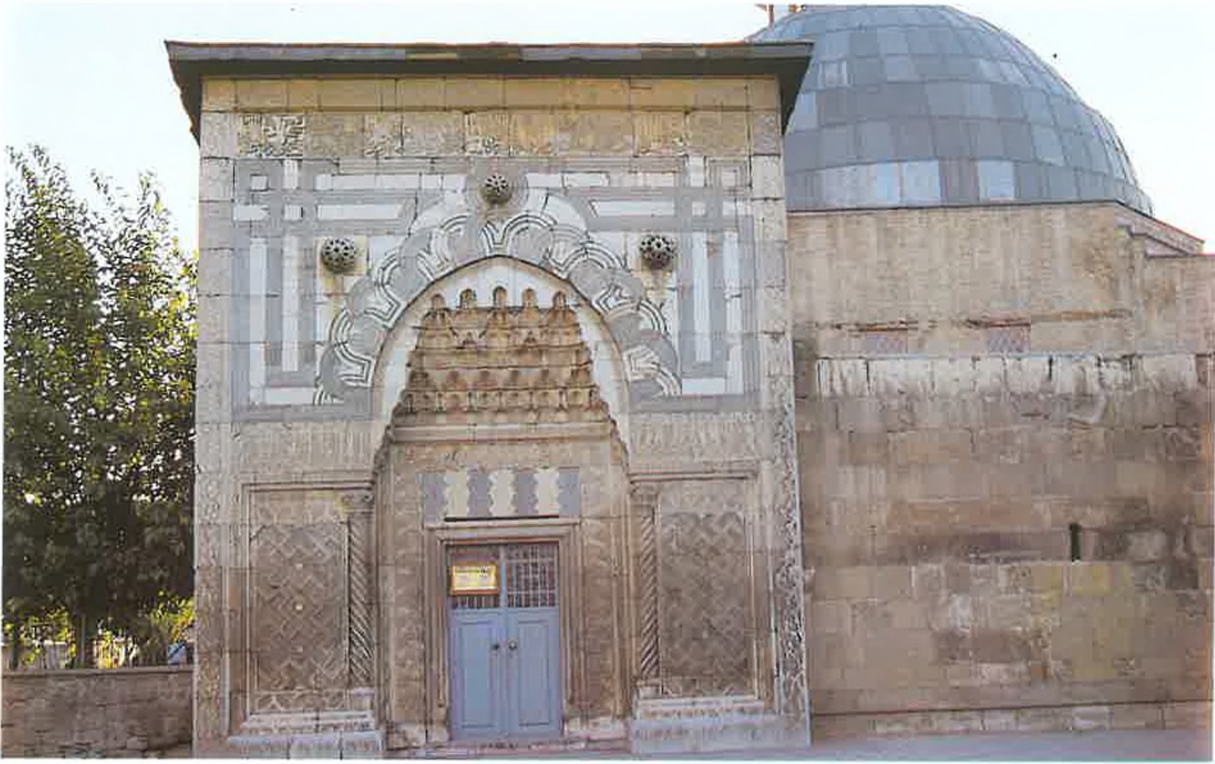
Res. 6: Sivas
Keykavus Darüşşifası,
güney cephe (1989)

Res. 5: Konya Alaeddin Camii, iç mekan,
doğuya bakış (1995)

Res. 7: Sivas Keykavus Darüşşifası, avludan
türbeye bakış (1989)

Res. 11: Konya Karatay Medresesi, doğu cephe (1994)

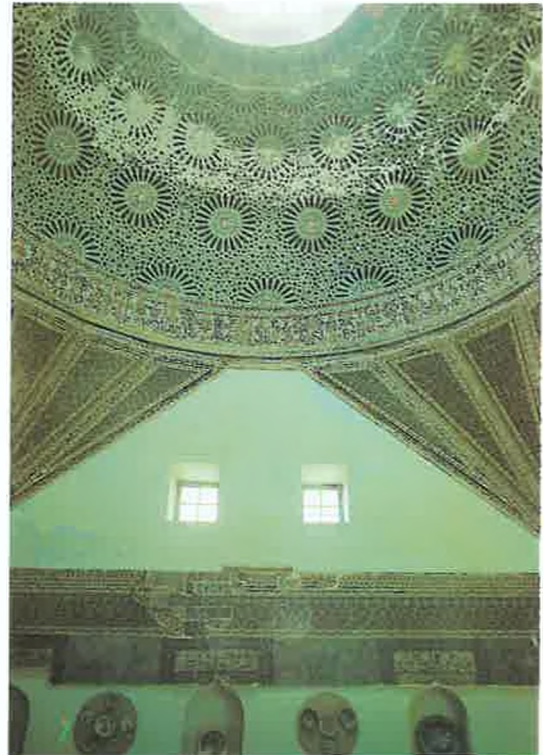
Res. 9: Kayseri-Malatya, Karatay Han, türbe, batı cephe, ayrıntı (1994)

Res. 10: Konya Kemaliye (Kemaleddin Rumtaş) Medresesi, batıdan görünüm (1989)

Res. 12: Konya Karatay Medresesi, iç mekan, güneye bakış (1991)

Res. 15: Konya Ince Minareli Medrese, doğu cephe (1995)

Res. 13: Kırşehir Caca Bey Medresesi, kuzey cephe (1996)

Res. 16: Konya Ince Minareli Medrese, portal (1995)

Res. 14: Kırşehir Caca Bey Medresesi, iç mekan, doğuya bakış (1996)

